

XX. YÜZYIL BAŞLARINDA OSMANLI DEVLETİNDEKİ İNGİLİZ OKULLARI ÜZERİNE BİR İNCELEME

Erkan CEVİZLİLER *

Özet

Osmanlı Devletinde faaliyet gösteren misyonerlerin, çalışmalarını yoğunlaştırdıkları en önemli alan eğitim olmuştur. Bundan dolayı Osmanlı topraklarında, genellikle kontrolsüz bir şekilde çok sayıda yabancı misyoner okulu açılmıştır. Bu okulların önemli bir kısmı da İngiliz misyoner okuludur. İngiliz misyonerler İstanbul ve İzmir'in dışında, okullarının neredeyse tamamını devletlerinin politikaları doğrultusunda Doğu Akdeniz ve Ortadoğu'da açmışlardır.

Bu çalışmada misyonerlerin, özellikle İngiliz Protestan misyonerlerinin Osmanlı topraklarındaki eğitim faaliyetleri ele alındıktan sonra, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Maarif Nezareti evrakı içerisinde bulunan, 1903 yılına ait bir defter üzerinden İngiliz Okulları hakkında bilgi verilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Osmanlı Devleti, Misyoner, İngiliz Misyonerler, Eğitim, Okul

A RESEARCH ON BRITISH SCHOOLS IN THE OTTOMAN EMPIRE IN THE BEGINNING OF THE XX CENTURY

Abstract

Education was the most important area where the missionaries provided an intense service in the Ottoman Empire. Thus, a great number of schools of foreign missionaries were opened generally in an uncontrolled way in the Ottoman territories. An important part of these schools includes British missionary schools. English missionaries opened almost all their schools in Eastern Mediterranean and Middle East except from İstanbul and İzmir in accordance with government policies. This study examines the educational activities of missionaries, especially the English Protestant missionaries in the territories of Ottoman Empire and gives information

* Yrd. Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Öğretim Üyesi, Erzurum/Türkiye
erkanc@atauni.edu.tr

about the British Schools via a book dating back to 1903, which was found in a document of the Prime Ministry Ottoman Archive, the Ministry of Education.

Key Words

Ottoman Empire, Missionary, English Missionaries, Education, School

AMAÇ VE YÖNTEM

Yabancı okullar ile ilgili olarak kaleme alınan araştırmalarda, Osmanlı Devleti'ndeki İngiliz Okullarının buldukları yerler ve sayıları hakkında değişik bilgiler yer almaktadır. Çalışmamızda; ilk olarak misyonerlerin, özellikle İngiliz Protestan misyonerlerinin Osmanlı topraklarındaki faaliyetleri ve bu kapsamda eğitim konusundaki çalışmaları üzerinde durulmuştur. Daha sonra, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Başbakanlık Osmanlı Arşivindeki, Maarif Nezareti Dosya Usulü Envanteri Mekâtib-i Gayr-i Müslime ve Ecnebiyye Müfettişliği evrakı içerisinde bulunan ve 15 Zilkade 1320/31 Kânûn-ı sâni 1318 (13 Şubat 1903) tarihli tezkere ile Bâb-ı Âlîye taktim edilmiş olan defter esas alınarak, Osmanlı Devleti'nde varlık gösteren İngiliz Okulları hakkında bilgi verilmeye çalışılmıştır. Bu suretle konuya katkıda bulunmaya gayret edilmiştir. Defter hem okullarla ilgili olarak İngiliz Sefareti tarafından hazırlanmış cetvel hem okulların bulunduğu bölgelerin mahalli idareleri tarafından hazırlanmış cetveller hem de Mekâtib-i Ecnebiyye Müfettişliği Dairesinin tahkikatından oluşmaktadır.

1.GİRİŞ

Misyoner kelimesi, Latince göndermek anlamına gelen “mittere” fiilinden türemiştir ve propaganda faaliyetleri için gönderilen insanları tanımlamaktadır.¹ Hristiyanlık açısından ise, Hristiyan kiliselerinin kurdukları teşkilatlar tarafından Hristiyan olmayan ülkelere gönderilen ve bu dini yayma doğrultusunda faaliyet gösteren kişileri ifade etmektedir.² Yine bu açıdan değerlendirildiğinde misyonerlik faaliyeti de; ilk Havariler döneminden başlayıp günümüze kadar olan süreçte, esas olarak İncil'i öğretmek Hristiyan olmayanları Hristiyanlaştırmak veya Hristiyanlığın belirli bir mezhebenden olmayanları o mezhebe döndürmek olarak tarif edilmektedir.³

Misyonerlik, Hristiyanlığın ortaya çıkışından itibaren belirli aralıklarla ve dalga dalga dünyaya yayılmıştır. Bu dalgalardan en sonuncusu ve en büyüğü, 18. Yüzyılın sonu ile 19. Yüzyılın başından itibaren gelişip 20. Yüzyılın başında doruk noktasına ulaşan “çağdaş misyonlar” dönemidir. Nitekim 19. Yüzyıl ve 20. Yüzyılın ilk çeyreği misyonerliğin altın çağı olmuştur. Çünkü bu çağ aynı zamanda kapitalizmin emperyalizme dönüştüğü çağdır. Hemen belirtmek gerekir ki “çağdaş misyonlar” döneminin en aktif misyonerleri, başını Amerikalı ve İngilizlerin çektiği Protestan misyonerleridir.

¹ Halit Ertuğrul, *Azınlık ve Yabancı Okulları Türk Toplumuna Etkisi*, İstanbul, Nesil Basım Yayın, 1998, s. 27.

² M. Hidayet Vahapoğlu, *Osmanlıdan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları*, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 1992, s. 25.

³ Uygur Kocabaşoğlu, *Anadolu'daki Amerika Kendi Belgeleriyle 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları*, Ankara, İmge Kitabevi, 2000, s. 13.

1886 yılında dünyada 80'in üzerinde Protestan misyoner örgütünün bulunması, bunların 32'sinin Amerikalılara ve 24'ünün İngilizlere ait olması ve Protestan misyoner örgütlerinde toplam 3226 misyoner istihdam edilerek senelik 10 milyon dolar civarında harcama yapılması, bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. Yine yüzyılın sonuna yaklaşıldığında, 1896 yılı itibariyle dünyadaki Protestan misyoner örgütleri sayısının 150 civarına ulaşması ve buralarda toplam 11574 misyonerin faaliyetiyle senelik 15 milyon dolara yakın para harcanması, bu gerçeği daha iyi ispat etmektedir.⁴

Dünyadaki Protestan misyoner örgütlenmelerinin en eski ve en kuvvetli olanları, İngilizler tarafından kurulanlardır. Daha İngiltere'de Cumhuriyetin ilan edildiği yıl olan 1649'da, Londra'da Parlamento tarafından Hristiyanlığın yayılması için bir misyoner örgütü oluşturulmuş ve bu örgüt 1698, 1792 ve 1805 tarihlerindeki hızlanmalarıyla örgütlenmesini çokça artırmıştır. 19. Yüzyılda, merkezi Londra'da bulunan yalnız İngilizlerin "Hristiyanlığın Bütün Dünyaya Neşri" cemiyetleri 7000 şube açmış, 28 000 000 din kitabı bastırarak dağıtmıştır. Bu kitaplar bütün dünya dillerine çevrilerek çoğunlukla ücretsiz olarak verilmiştir.⁵

II. MİSYONERLERİN OSMANLI TOPRAKLARINA YÖNELİŞLERİ VE İNGİLİZ PROTESTAN MİSYONERLER

Misyonerler Osmanlı topraklarına 16. Yüzyılın sonlarında yönelmişlerdir.⁶ Esas olan dini gayelerinin haricinde, çeşitli siyasi, ekonomik ve sosyal faktörleri de dikkate alarak yönelmiş ve faaliyet göstermişlerdir. Esasen dini propaganda, çalışmalarında ikinci planda kalmıştır ve yalnızca gayelerinin ismi olmuştur. Bu çerçevede bir nevi "kendi milletlerinin parmakları ve ülkelerinin casusları" olmuşlardır. Diğer Müslüman bölgelerde olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de kendi milletlerinin siyasi, ekonomik, sosyal hakimiyetini yerleştirmek için, her türlü huzursuzluk ve kargaşayı çıkarmaktan da geri durmamışlardır.⁷ Osmanlıya yönelik faktörlerin başlıcalarını; şark meselesi olarak bilinen tarihi idealin gerçekleştirilmek istenmesi, Osmanlı coğrafyasının jeopolitik ve jeostratejik önemi, Osmanlı topraklarının sahip olduğu ekonomik zenginlik, Hristiyan dünyası için kutsal olan bazı yerlerin Osmanlı topraklarında bulunması, Osmanlı Devleti'nin demografik yapısı,

⁴ Uygur Kocabaşoğlu, "Doğu Sorunu Çevresinde Amerikan Misyoner Faaliyetleri", *Tarihi Gelişmeler İçinde Türkiye'nin Sorunları Sempozyumu'ndan Ayrı Basım*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992, s. 67; Kocabaşoğlu, *Anadolu'daki Amerika Kendi Belgeleriyle 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları*, s. 14-15.

⁵ Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, 1-2, İstanbul, Eser Matbaası, 1977, s. 811; Erol Güngör, *Türkiye'de Misyoner Faaliyetleri*, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 1999, s. 20.

⁶ Adnan Şişman, *XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti'nde Yabancı Devletlerin Kültürel ve Sosyal Müesseseleri*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2006, s.8.

⁷ Mustafa Halidi - Ömer Ferruh, *İslam Ülkelerinde Misyonerlik ve Emperyalizm*, (Çev: Osman Şekerci), İstanbul, Bilmen Basımevi, 1968, s.23,27.

Kapitülasyonların oluşturduğu müsait ortam, Osmanlı Devleti'nin azınlık ve yabancılara gösterdiği tolere ve Osmanlı Devleti'nin içerisine düştüğü olumsuz şartlar olarak sıralamak mümkündür.⁸

Osmanlı topraklarına ilk olarak Katolik misyonerler gelmiştir. İstanbul'daki Fransız Büyükelçisi'nin himayesinde çalışmaya başlayan Cizvit ve Fransisken Katolik misyonerlerini, 17. Yüzyılın ilk yarısında Protestan misyonerler izlemiştir. Örgütlü Protestan misyonerlerinin gelişi ise 18. Yüzyılda olmuştur. "Brethren's Society for the Furtherance of the Gospel Among the Heathen" teşkilatının Protestan misyonerleri, 1740'ta İstanbul'da faaliyet göstermişlerdir.⁹ Ancak 19. Yüzyıl, Osmanlı Devleti özeli için de misyonerler açısından altın çağ olmuştur. Çünkü Osmanlı Devleti'nin en zayıf dönemi olan bu yüzyıldaki kapitülasyonlar, Tanzimat Fermanı, Protestanların ayrı bir millet olarak tanınmaları ve Islahat Fermanı gibi hususlar misyonerlerin çalışma şartlarını oldukça kolaylaştırmış ve artırmıştır. Bu yüzyılda Osmanlı coğrafyasında da özellikle Protestan misyonerler ön plana çıkmış ve etkin olmuşlardır. İngiltere ve Amerika'nın himayesi altındaki Protestan misyonerler gittikçe çoğalan sayıları ile Osmanlı topraklarına yayılmışlar ve zamanla Osmanlı yönetiminin baş edemediği unsurlar olarak faaliyetlerini devletin aleyhine olarak sürdürmüşlerdir.¹⁰

Protestan misyonerlerinin Osmanlı topraklarındaki faaliyetleri çoğunlukla siyasi olmuştur. Öyle ki Osmanlı Devleti'nde sürdürülen Protestan misyonerlik faaliyetlerinin arkasında Amerika ve İngiltere olduğu için Protestan misyonerlerinin çalışmaları ve gayelerinde bu ülkelerin amaçları da rahat bir şekilde gözlemlenebilmektedir. Diğer bir deyişle; Protestan misyonerlerinin Osmanlı topraklarındaki gayeleri, mensubu buldukları devletlerin yani Amerika ve İngiltere'nin Osmanlı Devleti üzerindeki ekonomik, siyasi vs. amaçlarıyla önemli ölçüde örtüşmektedir. Bu nedenle esasen Protestan misyoner faaliyeti, aynı zamanda Amerika ve İngiltere'nin yayılma, faydalanma ve etkileme politikası anlamını da taşımaktadır.¹¹

⁸ Sıralamaya çalıştığımız bu hususlar hakkında detaylı bilgi için bkz. Necmettin Tozlu, *Kültür ve Eğitim Tarihi-mizde Yabancı Okullar*, Ankara, Akçağ Yayınları, 1991; Erol Güngör, *Türkiye'de Misyoner Faaliyetleri*, İstanbul, Ötügen Neşriyat, 1999; M. Hidayet Vahapoğlu, *Osmanlıdan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları*, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 1992; İknur Polat Haydaroğlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar*, Ankara, Ocak Yayınları, 1993; Halit Ertuğrul, *Azınlık ve Yabancı Okulları Türk Toplumuna Etkisi*, İstanbul, Nesil Basım Yayın, 1998; Uygur Kocabaşoğlu, *Anadolu'daki Amerika Kendi Belgeleriyle 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları*, Ankara, İmge Kitabevi, 2000; Uygur Kocabaşoğlu, "Doğu Sorunu Çevresinde Amerikan Misyoner Faaliyetleri", *Tarihi Gelişmeler İçinde Türkiye'nin Sorunları Sempozyumu'ndan Ayrı Basım*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992; Bilal N. Şimşir, "Ermeni Propagandasının Amerika Boyutu Üzerine", *Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu ile İlişkileri Sempozyumu (8-12 Ekim 1984 Erzurum)*, Ankara, Atatürk Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, 1985.

⁹ Şişman, XX. *Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti'nde Yabancı Devletlerin Kültürel ve Sosyal Müesseseleri*, s.8.

¹⁰ Ömer Turan, "Atatürk Döneminde Türkiye'de Amerikan Misyonerlik Faaliyetleri", *Atatürk 4. Uluslararası Kongresi (25-29 Ekim 1999 Türkistan-Kazakistan)*, I, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2000, s. 458.

¹¹ Ertuğrul, *Azınlık ve Yabancı Okulları Türk Toplumuna Etkisi*, s.70.

Nitekim İngiltere, 1580'lerde kurulmuş olan The Levant Company aracılığıyla Osmanlı topraklarındaki, bilhassa Doğu Akdeniz'deki ticari ve diplomatik faaliyetlerini uzun süre yürütmüştü. Fakat bu kuruluş 18. Yüzyılda ticari önceliğin Fransızlara geçişini engelleyememişti. Ayrıca sınırlı sayıda İngiliz seyyah 19. Yüzyıl öncesinde Osmanlı topraklarına gelmiş ve dini sebeplerle zaman zaman Kudüs'ü ziyaret etmişlerdi. Ne var ki 19. Yüzyıl öncesinde meydana gelen bu gelişmeler Osmanlı topraklarında, özellikle İngiltere'nin odaklandığı Suriye ve Filistin bölgesinde (Son dönem Osmanlı idari teşkilatında Suriye ve Beyrut Vilayetleriyle Lübnan ve Kudüs Mutasarrıflığı) İngiliz nüfuzunu ön plana çıkaracak bir seviyeye ulaşamamıştı. Aksine aynı dönemlerde Fransa ve Rusya nüfuz açısından İngiltere'ye nazaran çok daha güçlü bir durumda bulunuyorlardı. Çünkü uzun bir süreden beri Fransa Katoliklerle, Rusya ise Ortodokslarla önemli ölçüde dini ve siyasi ilişki gerçekleştirebilmişti. İngiltere'nin ise yakın işbirliği içinde bulunabileceği bir cemaat henüz mevcut değildi. Fakat 19. Yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Doğu Akdeniz'deki diplomatik temsilciliğin The Levant Company'den alınarak Dışişleri Bakanlığına devredilmesi ve özellikle Protestan misyonerlerinin Suriye ve Filistin bölgeleri başta olmak üzere Osmanlı coğrafyasında faaliyete geçmeleri, İngiltere'nin nüfuz mücadelesi açısından önemli bir adım oldu.¹²

19. yüzyılın ilk çeyreğine kadar Osmanlı Devleti'ndeki İngiliz ticari menfaatlerini kollayan Levant Company uhrevi yardımcı olarak Church of Missionary Societyye bağlı papazların 1815 yılında Osmanlı topraklarına gelmesinden sonra, İngiliz Protestan misyoner faaliyetleri önlenemez bir surette yükselişe geçti.¹³ Osmanlı Devleti'nin siyasi durumunun oluşturduğu imkanlar ve Katolik misyoner faaliyetlerinin, dolayısıyla Fransa'nın nüfuzunun artışına engel olma isteğinden hareketle 1840'lı yıllarda hızlandı. Yürütülen çalışmalar ilk bakışta dini ve mezhebi nitelikli görünse de gerçekte durum Fransa ve Rusya'ya karşı İngiltere'nin kullanabileceği Protestan kitlenin meydana getirilebilmesi çabasıydı. 1856 Islahat Fermanı'nda yer alan vicdan hürriyeti prensibinin mezhep değiştirmeye imkan tanumasından dolayı, fermanın ilanından sonra İngiliz Protestan misyonerlerinin çalışma tempoları daha da arttı. İngiltere'nin himayesinde yürütülen bu misyoner çalışmalarında, Protestan misyonerler Osmanlı topraklarında çoğunlukla Ortadoğu ve Anadolu'ya odaklandılar.¹⁴ Öncelikli olarak Suriye, Filis-

¹² Ş. Tufan Buzpınar, "Suriye ve Filistin'de Avrupa Nüfuz Mücadelesinde Yeni Bir Unsurlar: İngiliz Misyonerleri (19. Yüzyıl)", *İslam Araştırmaları Dergisi / Turkish Journal of Islamic Studies*, Sayı: 10, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2003, s. 109.

¹³ Şamil Mutlu, *Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları*, İstanbul, Gökkuşbu Yayınları, 2005, s. 237.

¹⁴ Vahapoğlu, *Osmanlıdan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları*, s. 30.

tin ve İzmir'e yerleştiler.¹⁵ En erken faaliyete başlayan ve en etkili surette çalışmalarını yürüten London Church Missionary Society ve Church of Scotland Jewish Mission'dan başka Osmanlı coğrafyasında yirminin üzerinde İngiliz Protestan misyoner cemiyeti varlık gösterdi.¹⁶

1856 Islahat Fermanı, Osmanlı topraklarında faaliyet yürüten veya faaliyete başlamayı düşünen misyoner cemiyetleri açısından bir dönüm noktası olmuştur. Bu tarihten sonra misyoner faaliyetlerinde önemli ölçüde artış olduğu gibi misyonerlerin kendi aralarındaki rekabet de tırmandı. Katoliklere Fransız, Ortodokslara Rus desteğinin¹⁷ artmasıyla birlikte, Protestan nüfusu artırma gayretinde olan İngiliz misyonerlerinin işi bu noktadan bakıldığında zorlaşmaya başladı. Hatta daha önce ifade edildiği üzere Ortadoğu'da yoğunlaştıkları Suriye ve Filistin bölgesinin sınırları belirgin olmamak üzere kuzey kısmının Amerikan Protestan misyonerleri tarafından nüfuz alanı olarak kabul edilmesiyle¹⁸, İngiliz misyonerlerinin faaliyet alanı, daha fazla gayretle, çoğunlukla bölgenin güney kısımları oldu.¹⁹

İngiliz misyonerlerinin nüfuz etmeye çalıştıkları bu bölgede kendilerine hedef olarak belirledikleri unsur öncelikli olarak Yahudilerdi. Zaten bölgede faaliyete başlayan İngiliz misyoner cemiyetlerinin başında "Yahudiler Arasında Hristiyanlığı Yayma Cemiyeti" geliyordu. Yahudilere olan ilgileri tabiki İngiliz Hükümetinin öncelikli ilgi alanıyla örtüşüyordu. İngiltere, Fransa ve Rusya'nın himayesini üstlenmeye çalıştığı Katolik ve Ortodokslara karşı Protestan bir cemaat meydana getirmek için çaba gösterirken, aynı zamanda bölgedeki Yahudilerin himayesini alarak nüfuz mücadelesinde kendisine kuvvetli bir zemin oluşturmaya çalışıyordu. Yahudilerle girdiği diyalogun bir amacı da onları Protestanlaştırarak doğrudan kendi himaye-

¹⁵ Stefanos Yerasimos, *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye, II Tanzimat'tan 1. Dünya Savaşı'na*, (Çev. Babür Kuzucu), İstanbul, Belge Yayınları, 2001, s. 323.

¹⁶ Mutlu, *Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları*, s. 238. Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren İngiliz Protestan misyoner cemiyetleri hakkında bkz. Mutlu, *Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları*, s. 237-238; Yerasimos, *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye, II Tanzimat'tan 1. Dünya Savaşı'na*, s. 323-324.

¹⁷ Protestan misyonerlerinin Osmanlı topraklarındaki faaliyetlerinden en fazla rahatsız olan devlet Ortodoksların hamisi durumunda olan Rusya idi. Hatta bir tarihte bir Amerikan Protestan misyonerinin tutuklanmasının nedeni Rusya sefarethanesinin müracaatı olmuştu. Rusya Büyükelçisi Boutinev'in, Amerikan misyonunun şefi Dr. Schaufle ile yaptığı münakaşa, bu konuda Rusya'nın rahatsızlığını net bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu münakaşada Büyükelçi; "Efendimiz Çar Hazretleri, Osmanlı İmparatorluğu'nda Protestanlığı yaymanıza asla izin vermeyecektir" demişti. (İlber Ortaylı, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Okulları Üzerine Bazı Gözlemler", *Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim Makaleler I*, Ankara, 2000, s. 322.)

¹⁸ Amerikan Misyonerlerinin Osmanlı topraklarındaki faaliyet alanı oldukça geniş bir sahayı kapsamaktaydı. Ana hatlarıyla Suriye, Lübnan, Filistin, Doğu Anadolu, yukarı Mezopotamya, Çukurova ve kısmen Orta Anadolu'da faaliyet gösterdikleri söylenebilir. Bu bölgelerdeki küçük kasabalar ve kimsenin ayak basmadığı vilayetlerde dahi bazen Amerikan misyonerleri varlık göstermişlerdir. Buna karşılık Selanik, Manastır, İşkodra, Kosova ve Yanya gibi önemli Rumeli eyaletlerinde faaliyet ve kurumları yok denecek kadar az olmuştur. Amerikalı misyonerler faaliyet gösterdikleri yerlere yönelik bölgelemler etnik niteliğini dikkate almış ve çoğunlukla Ermeniler ve doğu Katoliklerini kendilerine hedef kitle olarak belirlemişlerdir. (Ortaylı, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Okulları Üzerine Bazı Gözlemler", s. 324.)

¹⁹ Buzpınar, "Suriye ve Filistin'de Avrupa Nüfuz Mücadelesinde Yeni Bir Unsur: İngiliz Misyonerleri (19. Yüzyıl)", s. 114-115.

sindeki cemaate katılımlarını sağlamaktı. Protestan misyonerlerinin bölgedeki diğer bir hedef kitlesi Ortodoks Hristiyanlardı. Çünkü Yahudileri himayesi altına almaya çalışan İngiltere, Yahudilere olan ilgisinin salt onları Hristiyanlaştırmaya yönelik olduğu imajını vermek istemiyor, misyoner faaliyetleri nedeniyle şüpheli duruma düşmek istemiyordu. Ortodokslara da yönelilerek hem bu durum ortadan kaldırılmak isteniyor hem de Ortodoksların hamisi durumunda olan Rusya'nın nüfuz alanı daraltılmaya çalışılıyordu. İngiliz Protestan misyonerlerinin Ortodokslara yönelmesinin bir diğer sebebi de bölgede fazla alternatiflerinin olmamasıydı. Çünkü Müslümanlar arasında faaliyet göstermek zaten Osmanlı Devleti'nce yasaklanmış, Yahudiler arasında da istenilen başarıya ulaşılamamıştı. Katolikler ise Yahudileri aratmayacak katılıktaydılar. Oysa Ortodoks Hristiyanlar sosyal, ekonomik, kültür-egitim ve yerleşme noktasında da uygun vaziyette bulunuyorlardı. Çoğunluğunun ekonomik ve eğitim durumu zayıftı ve köy ve kasabalarda dağınık olarak yaşıyorlardı. Ancak hemen belirtmek gerekir ki Ortodokslar üzerinde çalışmakta sandıkları kadar kolay olmadı, 1850'li yıllarda Ortodoks din adamları öncülüğünde önemli muhalif tavırlar gösterildi.²⁰ İngiliz misyonerlerinin Ortadoğu'da Müslümanlar içerisinde yöneldikleri grup ise Dürzilerdi. Hatta Dürziler Protestanlaştırmaya başladıkları andan itibaren misyonerlerin amaçları doğrultusunda kullanılmışlardı.²¹ Protestan İngiliz misyonerlerinin İstanbul ve İzmir'de yoğunlaştıkları unsur ise yine çoğunlukla Yahudiler ve Ortodoks Rumlardı.

III. MİSYONERLERİN OSMANLI DEVLETİNDEKİ EĞİTİM FAALİYETLERİ VE YABANCI OKULLAR

Osmanlı Devleti'nde faaliyet gösteren misyonerlerin en kuvvetli ve verimli etkileme organı şüphesiz okullar olmuştur. Okullar ve onların yanı sıra yetimhane ve sağlık kuruluşları, dinlerini yaymak ve bağlı buldukları ülkelerin siyasi nüfuzunu sağlamak açısından toplulukları etki altına almada en güzel ve işlevsel vasıtalarıdır.²² Okullarda verdikleri eğitim sayesinde

²⁰ Buzpınar, "Suriye ve Filistin'de Avrupa Nüfuz Mücadelesinde Yeni Bir Unsur: İngiliz Misyonerleri (19. Yüzyıl)", s. 112-114.

²¹ Vahapoğlu, *Osmanlıdan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları*, s. 30-31.

²² İknur Polat, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Açılan Amerikan Okulları Üzerine Bir İnceleme", *Bellekten*, LII/203, Ankara, TTKB, Ağustos 1988, s. 632. Misyonerlerin propagandalarında en fazla önem verdikleri müesseselerden biri de sağlık kuruluşlarıydı. Çünkü buralarda tedavi edilen, ölümden kurtulan ve müthiş bir zaaf halinde bulunan insanlara dini telkinde bulunmak daha kolay olmaktadır. Bu konuda bir evanjelist misyonerin sözleri şu şekildedir: "Tıbbi misyonlar İncil öğretiminin öncüleridir. Bunlar, başka bir evanjelizm ağacı dikilmesi mümkün olmayan yerlerde fidan yetiştirebilirler. Tıbbi misyonlar, herkes tarafından hissedilen bir ihtiyaç üzerine müessistir. Her insan bazen hastadır; kendisi hasta olmadığı zaman ekseriya bir arkadaşı veya bir akrabasının hastalığı ile endişelidir. Böylece doktor, diğer misyonerlerle ne bir münasebeti olan, ne de bunu isteyen geniş şifaverici mahareti yüzünden kendisine başvuranlarla kuşatılır. En yobaz bir İslam mollası veya bir fakir onun elini öpecek; kör, topal, meflûç insanların, can çekişen, ölmüş ana ve babaların Hz. İsa'ya hazin yalvarışlarını hatırlatan bir sesle ona yalvaracaklardır." (Güngör, *Türkiye'de Misyoner Faaliyetleri*, s. 63-64.)

de bütün amaçlarına ulaşma imkanına kavuşacaklar ve her türlü faaliyeti bu yolla rahatça sürdürebileceklerdi. Kısaca okullar sayesinde dini ve kültürel transformasyonu sindire sindire gerçekleştirebileceklerdi²³ ve eğitim gayeleri için yalnızca bir araç olacaktı. Misyoner Henry Jessup'un 5 Ekim 1870 tarihinde V. Stuart Dodge'ye yazdığı mektup bu hususu ispat eder mahiyette önemli bir örnektir. Jessup şöyle diyordu: *"Hristiyan misyonerleri okulunda eğitim, yalnız gaye için bir vasıtaadır. Bu gaye de, insanları İsa'ya götürmek, fertler ve milletler Hristiyan oluncaya kadar onları eğitmektir. Haddizatında eğitimin gayesi böyle olması gerekirken şayet eğitim bu sınırların dışına çıkar ve önümüze, ilim yönünde iftihar edilecek tecrübeli astronomlar, jeologlar, biyologlar, operatörler ve doktorlar çıkarsa o zaman tereddütsüzce söyleyebiliriz ki: Bu gibi vazifeler Hristiyan misyonerliği gayesinden uzaklaşmış yalnız laik ve dünyalık ilimler gayesi içine girmiştir. Bu gibi meslekleri Haydelberk, Kembriç, Harfert ve Şifilt gibi üniversitelerin yapması mümkündür. Yalnız ruhi hayatın gayesi uğrunda mücadele eden misyoner okulları bu gibi şeylerle uğraşamaz."*²⁴

Buna ilaveten özellikle 19. Yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı Devleti'nin eğitim konusunda içerisinde bulunduğu durum, misyonerlerin eğitim faaliyetlerinde iştahlarını kabartıyordu. Bu dönemlerde Osmanlı Devleti'nde yaşayan her din, mezhep ve ulustan insanın önde gelen ihtiyaçlarından birisi eğitimdi. Bir başka ifadeyle Osmanlı insanı eğitime ve okula açtı. Çünkü Osmanlı eğitim sistemi bozulmuş, medreselerin eski niteliği kalmamıştı. Meslek adamı yetiştirecek okullar mevcut değildi ve pozitif bilimler çoğunlukla ders programlarından kaldırılmıştı. Osmanlı eğitim sistemi ve eğitim kurumları kendi toplumuna yetecek ve rekabet edebilecek bir durumda değildi. Osmanlı Devleti yöneticilerinin dikkatini çeken ve çeşitli iyileştirmelere yönelten bu gerçek tabiki misyoner örgütlerinin de dikkatinden kaçmadı. Bu önemli eksik üzerinden faaliyet yürütürlerse başarılı olabileceklerdi. Başka bir deyişle Osmanlı insanına nüfuz edebilmenin en geçerli yolu okul olacaktı.²⁵

İşte bundan dolayı misyonerler Osmanlı topraklarında okullar açmaya başladılar ve süreç içerisinde devlet baştanbaşa adeta bu yabancı misyoner

²³ Necmettin Tozlu, *Kültür ve Eğitim Tarihimizde Yabancı Okullar*, Ankara, Akçağ Yayınları, 1991, s.72.

²⁴ Mustafa Halidi - Ömer Ferruh, *İslam Ülkelerinde Misyonerlik ve Emperyalizm*, s. 79.

²⁵ Kocabaşoğlu, *Anadolu'daki Amerika Kendi Belgeleriyle 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları*, s. 48; ; İknur Polat Haydaroğlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar*, Ankara, Ocak Yayınları, 1993, s. 16. Misyonerlerin dönem itibarıyla Osmanlı topraklarındaki kitleleri etkileyebilmek için kullanabilecekleri silah oldukça çoktu. Devletin özellikle merkeze uzak bölgelerinin uygarlıktan yoksun zavallı durumu, ülkedeki eğitim yetersizliği, sağlık hizmetlerinin yokluğu gibi hususlar hep misyonerlerin ele aldığı konulardı. Bu yetersizlikleri gidermek adına çeşitli imkanları ayaklarına götürecekleri insanların, beğenisini kazanabilecekleri şüphesizdi. Ayrıca devletin bu dönemlerdeki genel siyasi durumu da iç açıcı değildi ve bu durum da misyonerlerin çalışmalarına yardımcı oluyordu. (Seçil Akgün, "Amerikalı Misyonerlerin Ermeni Meselesinde Rolü", *Atatürk Yolu*, Yıl: 1, Sayı: 1, Ankara, Mayıs 1988, s. 5.)

okullarıyla örüldü.²⁶ Katolikliği ve Protestanlığı yaymak isteyen Fransa, İtalya, İngiltere, Amerika, Almanya ve Avusturya Kilise çevreleri, dini gayelerin yanında devletlerinin siyasi, kültürel ve ticari çıkarlarına hizmet adına yarış halinde okul kampanyaları yürüttüler.²⁷ Sonuç olarak yukarıda zikredilen devletler, verilen bütün hakların (kapitülasyonlar) suiistimal edilmesiyle elde ettikleri serbestilere dayanarak önceleri gayrimüslim azınlık okullarına etkide bulundular ve daha sonra da zamanla hukuki dayanaktan yoksun ve denetimden uzak bir şekilde kendi okullarını açtılar. Her türlü yükümlülük, kayıt ve sorumluluktan arınmış bir halde açılan bu kurumlar, belli amaçlar doğrultusunda faaliyetlerini yürüttüler. Genel hatlarıyla amaçları; kendi din, dil ve kültürlerini yaymanın yanı sıra siyasi etkinlik kazanmak, belirli gruplar üzerinde söz sahibi olmak ve siyasi ve kültürel alanlarda çıkarlarına uygun, elverişli ortamlar oluşturabilmektir.²⁸ Dinlerini yayarken aynı zamanda İslam dini ile mücadele etmek, bu sayede Müslümanların merkezi idareyle olan manevi bağlarını zedelemek ve bilhassa azınlık tebayü²⁹ kışkırtarak her fırsatta devletin temellerini sarsmaya çalışmaktı. Faaliyetlerini sürdürdükleri süreçte bir diğer amaçları da çıkarları kendi çıkarlarıyla çatışan yabancı okulların nüfuzunu kırmaya uğraşmak, yani Osmanlı topraklarında birbirlerine karşı mücadele etmektir. Burada gözden kaçırılmaması gereken önemli bir husus şudur ki; yabancı okullar yukarıda izah edilmeye çalışılan bu amaçlar doğrultusunda faaliyet gösterirken Osmanlı Devleti bu konuda elle tutulur, ciddi bir engel oluşturamamış, hatta yabancı okulların her istediklerini yapabilmelerine göz yummuş bir politika izlemiştir. Bunun önemli bir sebebi kapitülasyonların yabancılara sağladığı imtiyazlar olduğu gibi, diğer önemli bir sebebi de bazı devlet adamı ve idarecilerin bir gaflet olarak bu konuda cömertçe yaptıkları idari tasarruflar olmuştur.³⁰

Osmanlı Devleti'nde yabancı misyoner okulları çok erken dönemlerde açılmaya başlanmıştır. Bu konuda Cizvitlerin faaliyeti 16. Yüzyıla, Kapuçinlerin faaliyeti ise 17. Yüzyıla kadar uzanmaktadır.³¹ Bununla birlikte eldeki istatistikî veriler çok sağlıklı olmamakla birlikte yabancı okulların

²⁶ Tozlu, *Kültür ve Eğitim Tarihimizde Yabancı Okullar*, s.72.

²⁷ Necdet Sakaoglu, *Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003, s. 87.

²⁸ Polat Haydaroglu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar*, s. 10.

²⁹ Osmanlı topraklarının neredeyse tamamına yakın bir kısmında varlık gösteren yabancı okullar, devletin hassas problemi olan azınlıklar konusu ile çok yakından ilgilenmişlerdir. Dini propagandanın da ötesinde Osmanlı azınlık unsurlarını kendi kültürel denetimleri altına almaya çalışmışlardır. Bu suretle de mensubu oldukları devletlerin, Osmanlı üzerinde nüfuz kurabilme ve parçalanması halinde de hedefledikleri bölgeler üzerinde hak iddia edebilme politikalarının önemli araçları olmuşlardır. (Cemil Koçak, "Tanzimat'tan Sonra Özel ve Yabancı Okullar", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c.2, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, s. 488.)

³⁰ Yahya Akyüz, "Abdülhamit Devrinde Protestan Okulları İle İlgili Orijinal İki Belge", *Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 1970, Cilt: 3, No. 1-4, Ankara, 1971, s. 122.

³¹ İber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004, s. 192.

1700'lerden itibaren çoğalmaya başladığı ve 1850'lerden sonra Osmanlı topraklarında yaygınlaştığı söylenilebilir. Yaygınlaşmaya sebep olan faktörleri; 1- Gayrimüslimlere ve yabancı devletlere tanınan hakların kullanılması, suiistimal edilmesi ve esnekliklerinden yararlanması, 2- Keyfi davranışların devamı olarak ruhsatsız okullar açılması, 3- Daha önce de belirttiği üzere Osmanlı eğitim sisteminin bozulmuş olması ve bu konudaki yetersizlikler, 4- Bir devlet için verilen iznin diğer devletleri de kapsamı olarak sıralamak mümkündür.³²

Yapılan bir incelemeye göre; yabancı okulların açılışında 1870-1890 yılları arasında çok önemli bir artış olmuştur ve 19. Yüzyılın sonlarında Osmanlı Devleti'ndeki yabancı okulların sayıları şu şekildedir: Fransız Okulları 72, İngiliz Okulları 83, Amerikan Okulları 465, Avusturya Okulları 7, Alman Okulları 7, İtalyan Okulları 24, Rus Okulları (Beyrut'ta) 44, İran Okulları 2, Yunan Okulları (İzmir'de) 3.³³ Görüldüğü üzere Osmanlı topraklarındaki yabancı okulların çoğunluğu Fransa, İngiltere, Amerika, Avusturya, Almanya, İtalya ve Rusya tarafından açılmıştır. Alman, Avusturya ve İtalyan Okulları 19. Yüzyıl sonlarında açılmış ve sayıları fazla artmamıştır. Fransız Okulları çoğunlukla Lübnan-Suriye'de, Rus Okulları ise Suriye ve Filistin'de Arap Ortodoks cemaatlerin meskun olduğu yerlerde kurulmuştur. Yabancı misyoner okulları içerisinde en faal ve yaygın Amerikan misyoner okulları olmuştur. Amerikalı Protestan misyonerler İstanbul, Doğu Anadolu, Suriye, Lübnan, Mezopotamya, Orta Anadolu ve Ege'de okul ve yetimhaneler açmışlardır. 19 yüzyılın başlarında faaliyete geçmeye başlayan Amerikan okul ve yetimhanelerin sayısı 20. Yüzyılın başında 400'ün üzerine çıkmıştır.³⁴

IV. OSMANLI DEVLETİ'NDEKİ İNGİLİZ OKULLARI

Konumuzu teşkil eden İngiliz Okulları ise; İngilizlerin Osmanlı Devleti ile olan ilişkilerinin çok gerilere gitmesine rağmen, okul sisteminin 19. Yüzyılda yaygınlaşmaya başlaması ve bu yüzyılda Protestan eğitiminin geliştirilmesi işlevinin çoğunlukla Amerikalı misyonerlerce üstlenmesinden dola-

³² Polat Haydaroğlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar*, s. 15-16.

³³ Vahapoğlu, *Osmanlıdan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları*, s. 117; İlhan Tekeli - Selim İlkin, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sistemi'nin Oluşumu ve Dönüşümü*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999, s. 112.

³⁴ Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, s. 192-193. Amerikan eğitim kurumları daha çok Doğu Anadolu, Suriye ve Filistin'de olmak üzere 400'ü aşkın okul, atölye ve yetimhane olarak varlık göstermiştir. Buralarda fakir ve yetim Ermeni, Süryani, Ortodoks ve Hristiyan Arap çocukları yetiştirilmiş ve ön planda Hristiyan toplumlarını alt üst eden bir Protestan cemaat oluşturulmuştur. Kiliseler parçalanmış, cemaatler birbirine düşmüştür. Ayrıca Amerikan okulları süreç içerisinde Osmanlı topraklarında kendi kültür, hayat tarzı ve dünya görüşünü aşıladığı bir gençlik yetiştirme çokça başarılı olmuştur. Zira bu okullar zannedildiğinin aksine yalnızca Hristiyanlık propagandası yapmıyor, bir nevi yerli haktan Amerikalı yetiştiriyordu. İşte bundan dolayı Amerikan misyoner okulları her yerde yerli kimlikleri, kültürleri ve malları hızla tahrip etmiştir. (İlber Ortaylı, *Osmanlı Barışı*, İstanbul, Ufuk Kitap, 2004, s. 184.)

yı, Amerikan Okulları kadar yaygınlık gösterememiş ve onlara nazaran daha az sayıda kalmıştır. Ancak Osmanlı topraklarının, bazen hizmet verdikleri toplulukların nüfusunun yoğun olduğu yerlerinde bazen de siyasi emelleri için gerekli gördükleri yerlerinde, İngiliz Protestan misyonerlerince istenilen sayıda İngiliz Okulu açılmıştır. Bu çerçevede London Society for Promoting Christianity Among the Jews cemiyetinin misyonerleri tarafından Yahudiler ve Ortodoks Rumlar arasında Protestanlığı yaymak için İstanbul ve İzmir'de okullar açıldığı gibi, Anglikan, Quaker vb. misyonerlerin okul açma konusunda yönedikleri yerler, Ege yöresi dışında devletin Arapça konuşan bölgeleri, başka bir deyişle Doğu Akdeniz, Ortadoğu olmuştur. İngiliz Okullarının Doğu Akdeniz ve Ortadoğu'da yoğunlaştığı bölgeler ise Suriye, Filistin ve Lübnan'dır. Özellikle Beyrut'a bu konuda çok önem verilmiştir.³⁵ İngilizlerin okul açma politikasında Ortadoğu'ya ağırlık vermele-
rinin temel olarak iki nedeni vardır. İlki, milliyetçiliği alevlendirip bölgedeki unsurları Osmanlı Devleti'ne karşı kıskırtmak ve böylelikle Osmanlı Devleti'ni bölmek, diğeri Ortadoğu petrollerini ele geçirmek.³⁶

Suriye, Filistin ve Lübnan bölgesinde, öncü olan Church Missionary Society ve London Jews Societyden başka yirmi civarında İngiliz misyoner cemiyeti faaliyet göstermiştir. 19. Yüzyılın sonları, 1897 yılı itibariyle Beyrut Vilayeti ve Lübnan Mutasarrıflığında varlık gösteren İngiliz misyoner cemiyetleri şunlar olmuştur: British Syrian Schools, Friends Syrian Mission Society, Lebanon School Mission, St. George's Training Home, Church of Scotland Mission, Proctor Mission, British Female Education Society, Worseley Mission, London Society for Female Education in the East, Edinburgh Galilee Mission, London Jews Society, Church Missionary Society, Jerusalem and the East Mission Fund, Evangelical Mission to Jerusalem ve Wordsworth Smith Mission. Bu misyoner cemiyetlerine bağlı olarak bölgede, 67 misyoner 88 okul, 8 kilise ve 11 sağlık biriminde faaliyet göstermiştir. Okullarındaki öğrenci sayısı 3211'i kız ve 2209'u erkek olmak üzere toplam 5420 olmuştur. Aynı yıl Kudüs Mutasarrıflığı sınırlarında; Church Missionary Society, London Jews Society, Jerusalem and the East Mission Fund, British Ophthalmic Hospital, English Ladies Mission, Mildmay Mission, Tabettia Mission Schools ve Newton Hospital İngiliz misyoner cemiyetleri çalışma yürütmüşlerdir. Mutasarrıflıkta 61 misyonerin faaliyetleriyle 35 okul, 7 kilise, 7 sağlık birimi varlık göstermiştir. Okullarındaki öğrenci sayısı 948'i kız ve 480'i erkek olmak üzere 1428 olmuştur. Yine aynı yıl, 1897 itibariyle Suriye Vilayetinde; Edinburg Medical Missionary Society, London

³⁵ Tekeli-İlkin, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sistemi'nin Oluşumu ve Dönüşümü*, s. 118; Polat Haydaroğlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar*, s. 117.

³⁶ Ertuğrul, *Azınlık ve Yabancı Okulları Türk Toplumuna Etkisi*, s. 191.

Jews Society, Irish Presbyterian Mission Schools ve British Syrian Schools cemiyetleri faaliyet yürütmüş, 16 misyonerin idaresinde 19 okul, 1 kilise, 4 sağlık birimi varlık göstermiştir. Okullardaki öğrenci sayısı 1520'si kız ve 565'i erkek olmak üzere 2085 olmuştur. Suriye Vilayetindeki okulların sayısı, 1899 yılında ise 24'e yükselmiştir. Daha önce de belirtildiği üzere İngiliz Protestan misyonerlerin bölgede odaklandıkları unsurlar Yahudiler, Ortodoks Hristiyanlar ve Dürziler olmuştur. Buna paralel olarak eğitim faaliyetlerini de bu unsurlar üzerine yöneltmişlerdir. Nitekim 19. Yüzyıl sonu itibarıyla misyonerler din ve eğitim alanında Dürziler hariç Müslümanlar arasında ciddi bir etki meydana getirememişlerdir. Bu durumun nedeni bölgedeki Müslümanların misyoner faaliyetlerine karşı katı ve kapalı duruşu olduğu gibi, Osmanlı yönetiminin dönemim uluslararası şartları ve kapitülasyonlardan doğan sınırlamaların elverdiği ölçüde, misyoner faaliyetlerini sınırlandırma gayreti olmuştur.³⁷

Çalışmamızın esasını teşkil eden deftere göre ise; 20 yüzyılın hemen başında, 1902-1903 yıllarında Osmanlı Devleti'nde varlık gösteren İngiliz Okullarının bulunduğu bölgeler, sayıları ve durumları şu şekildedir:

A.İstanbul'daki İngiliz Okulları:³⁸

XX. yüzyılın başında İstanbul'da 5 adet İngiliz Okulu bulunuyordu.³⁹ İstanbul'da açılmış olan ilk İngiliz Okulu Free Church Scotland Scotch Mission isimli okuldur. Free Church Scotland İngiliz misyoner cemiyeti tarafından 1842 yılında açılan okul ilk etapta bir tıp okulu olarak tesis edilmişti. Ancak sonradan, Musevi çocuklarına mahsus olmak üzere okul binasının genişletilerek inşası hakkında İngiliz Sefaretinin müracaatı üzerine, 2 Haziran 1873 tarihinde gerekli izin verilmişti. Ayrıca yine İngiliz Sefaretinin isteği üzerine, 18 Eylül 1896 tarihinde okulun bünyesinde yetim çocuklar için bir yer yapılmasına müsaade edilmişti. Yapılan bu eklemelerden sonra okul üç kısımlı bir hal almıştı. Yalnızca Lehistan kökenli Musevi çocuklarına mahsus olması şartıyla tesis edilen bu okul, Galata'da Bereketzade Mahalle-

³⁷ Buzpınar, "Suriye ve Filistin'de Avrupa Nüfus Mücadelesinde Yeni Bir Unsur: İngiliz Misyonerleri (19. Yüzyıl)", s. 115-117.

³⁸ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Maarif Nezâreti Mekâtib-i Gayri-İ Müslime ve Ecnebiyye Müfettişliği (MF.MGM)*, Dosya No: 6, Gömlek No: 85 (15 Zilkade 1320), varak. 1-2.

³⁹ Şamil Mutlu; İngiliz misyonerlerinin İstanbul'a çok daha erken dönemlerde gelmiş olmalarına rağmen, burada diğer vilayetlere nazaran fazla performans gösteremediklerini ve yalnız 5 okul tesis ettiklerini belirtmiştir. Mutlu'ya göre bunun nedeni başkent olarak İstanbul'un fazlaca göz önünde olması ve İngilizlerin siyasi amaçları olan bölgelere daha fazla önem vermek istemelerinden olsa gerektir. Adnan Şişman ise 20. Yüzyılın başlarında İstanbul'daki İngiliz okullarının sayısını 6 olarak belirtmiş, okulların yanı sıra İngilizlerin 2 kilise, 3 dâr-üt tedavî, 1 hastane, 1 yetimhane, 1 İncil Cemiyeti İdarehanelerinin olduğu bilgisini vermiştir. (Mutlu, *Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları*, s. 258; Şişman, *XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti'nde Yabancı Devletlerin Kültürel ve Sosyal Müesseseleri*, s. 336; Adnan Şişman, "XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti'nde İngiliz Müesseseleri", *Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim Milletlerarası Kongresi Tebliğleri (İstanbul 12-15 Nisan 1999)*, (Der. Hidayet Yavuz Nuhoğlu), İstanbul, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 2001, s. 732.)

sinin Çınar Sokağında bulunuyordu. İbtidâî (ilkokul) ve rüşdiyye (orta dereceli okul) kademeleriyle okulda verilen eğitim öğretimin süresi toplam 12 yıldır. Hem yatılı hem gündüzlü, hem kız hem erkek öğrenci kabul eden okulda eğitim öğretim ücretsiz ve Protestan papazları tarafından yürütülüyordu. 1902-1903 yıllarında okulun 380'i kız 120'si erkek toplam 500 öğrencisi bulunuyordu ve bu dönemde okulun müdürlüğünü Mister "Volaç" yapıyordu. Okul çalışmalarının esasını teşkil eden defterdeki, İngiltere Sefaretinin, Sadâretin 23 Temmuz 1902 tarihli tezkeresine ilişkin cetvelinde mevcudiyeti resmen tasdik olunmuş İstanbul'daki dört okuldan birisi olarak gösterilmiş ve ruhsat tarihi 12 Haziran 1873 ve 18 Eylül 1896 olarak belirtilmişse de, yine defterdeki Mekâtib-i Ecnebiyye Müfettişliği Dairesi tarafından hazırlanan 1903 yılına ait cetvelde ruhsatname tarihinin olmadığı ifade edilmiştir.

İstanbul'daki bir diğer İngiliz Okulu; London Jews Society misyoner cemiyeti tarafından Hasköy Aynalıkavak'ta 1845'te tesis edilmiş olan, London Jews Society English School isimli bir ilkokuldur. İspanya kökenli Musevi çocuklarına münhasır olarak açılan okul, bu çocuklara Protestanlığı öğretmek amacıyla kurulmuştu ve bünyesinde bir de Protestan Kilisesi bulunuyordu. Bu okulda da eğitim öğretim ücretsiz olmakla birlikte Protestan papazları tarafından verilmekteydi. Okul yalnızca gündüzlü olarak ve hem kız hem de erkek öğrencileri kabul ediyordu. 1902-1903 yıllarında okulun öğrenci mevcudu 150'idi, bunun 100'ünü kız 50'sini erkek öğrenciler oluşturuyordu ve okulun müdürlüğünü Mister "Rayn Bergret" yürütüyordu. Yine İngiltere Sefaretinden gönderilen cetvelde bu okul da mevcudiyeti resmen tasdik edilmiş olarak gösterilmişse de, Müfettişliğin hazırladığı cetvelde ruhsatname tarihinin olmadığı belirtilmiştir.

İstanbul'daki üçüncü İngiliz Okulu, yine Hasköy'de açılmış olan Church of Scotland Scotch Mission isimli bir ilkokuldur. Church of Scotland misyoner cemiyeti tarafından 1859 yılında tesis edilen okul, İngiltere Sefaretinden yapılan isteğe binaen 15 Ağustos 1898 tarihinde verilen izin ile genişletilmiş ve yenilenmişti. Okul Hasköy'de Kiremitçi Mahallesi Kırk Nerdbân (merdiven) Sokağında bulunuyordu. Kızıl Camii ve İslam mahallesine yüz elli iki yüz metre kadar uzaklıkta olan bu okul yalnızca gündüzlü olarak kız öğrencileri kabul ediyordu. Bu okul da İspanya kökenli Musevi çocuklarına yönelik olacağı şartıyla açılmıştı ve bu çocukları Protestanlaştırmak amacıyla taşıyan bir misyoner okuluydu. Yine bu okulun öğrencileri de ücretsiz olarak kabul ediliyor ve eğitim öğretimleri Protestan papazları tarafından veriliyordu. 1902-1903 yıllarında okula 250 kız öğrenci devam ediyordu ve okulun müdürlüğünü Eylül 1902'de Mister "Keyn'in" görevinin bitmesinin ardından Mister "Melkon" devam ettiriyordu. Bu okul da İngiltere Sefareti-

nin cetvelinde mevcudiyeti resmen tasdik edilmiş ve ruhsat tarihi olarak binasının yenilendiği 1898 yılı gösterilmişse de Müfettişliğin cetvelinde ruhsat tarihinin bulunmadığı belirtilmiştir.

İngiliz misyoner cemiyetleri tarafından tesis edilip Musevi çocuklarına yönelik faaliyetlerini yürüten bu okullardan başka, XX. Yüzyılın başında İstanbul'da varlık gösteren bir başka İngiliz Okulu, Beyoğlu'ndaki English High School isimli okuldur. Bu okul Beyoğlu Tomtom Mahallesi Doğru Yol'da, Bonmarşe⁴⁰ karşısında bulunuyordu. Sultan Abdulmecid tarafından 1858 yılında dönemin İngiliz Sefirinin eşine bahşedilen binada, aynı yıl doğrudan İngiliz Sefareti tarafından asıl İngiliz Okulu olarak ve İngiliz çocuklarına mahsus olacağı şartıyla tesis edilmişti.⁴¹ Okul 1884 yılına kadar bu şekilde varlığını devam ettirmiş, bu tarihten sonra, İstanbul'da bulunacak İngiliz Sefirlerinin okulun fahri yöneticisi olması ve her türlü işleriyle uğraşması şartıyla mülkiyeti İngiliz Sefaretine devredilmişti. Ancak sonradan yapılan yol genişletilmesi sırasında binası yıkılmış ve ardından 18 Temmuz 1900 tarihli tezkere ile aynı yerde yeniden inşasına müsaade edilmiş ve yeniden yapılmıştı.⁴² İlk ve orta dereceli olarak eğitim veren okulun eğitim öğretim süresi 8 yıldır ve hem yatılı hem gündüzlü öğrenci alan bir kız okulu idi. Ancak 9-10 yaşlarına kadar olan erkek öğrencileri de kabul ediyordu. 1902-1903 yıllarında okulun öğrenci mevcudu 350 idi ve bunun 250'sini kız 100'ünü erkek öğrenciler oluşturuyordu. Yine bu dönemde okulun sorumlu müdürlüğünü bizzat İngiliz Sefiri yaparken, müdürelüğünü Miss "Grin" ve idare kâtipliği görevini Mister "Hamsen" yürütüyordu. Bu okul da İngiliz Sefaretinden gönderilen cetvelde mevcudiyeti tasdik edilmiş dört okuldan biri olarak gösterilmiş ve ruhsat tarihi olarak 1886 ve 1900 yılları belirtilmiştir. Ancak Müfettişliğin cetvelinde ruhsatnamesinin bulunmadığı ifade edilmiştir.

⁴⁰ İçinde her çeşit giyim, süs eşyası, oyuncak v.s satılan büyük mağaza.

⁴¹ Bu okulun tesis tarihi Şamil Mutlu tarafından 1848 olarak gösterilmiş ve bulunduğu yer Beyoğlu Firuz Ağa Mahallesi Tomtom Sokak olarak belirtilmiştir. İlkur Polat Haydaroğlu, Adnan Şişman ve Süleyman Büyükkarcı ise okulun 9.12.1857 tarihinde Estelle Daizy Thompson tarafından kurulduğunu ifade etmişlerdir. (Mutlu, *Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları*, s. 259; Polat Haydaroğlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar*, s. 120; Şişman, *XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti'nde Yabancı Devletlerin Kültürel ve Sosyal Müesseseleri*, s. 337; Şişman, "XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti'nde İngiliz Müesseseleri", s. 733; Süleyman Büyükkarcı, "İngiliz Okulları ve Tarihi Gelişimi", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 6, Konya, Güz 1999, s. 168.)

⁴² Beyoğlu Tomtom Mahallesi Cadde-i Kebirde bulunan ve altında altı adet mağaza olan okulun kargir binası, kız okulu olarak kullanılmak üzere Sultan Abdulmecid tarafından dönemin İngiliz Sefiri Lord Stranford Duroklif'in eşine ihsan edilmiş ve tasarrufu ile ilgili olarak senet verilmişti. Daha sonra bu kargir bina altındaki altı adet mağaza ile birlikte İngiliz Sefareti adına kaydedildiği gibi vergiden de muaf tutulmuştu. Fakat yol genişletme amacıyla bina ve mağazaların yıkılması ve arsasının bir kısmının yola gitmesi üzerine, kalan 428 metre kare üzerinde 150 öğrenciyi hizmet verebilecek kargir bir okul binası ile altında Cadde-i Kebir tarafına doğru 3 adet mağaza inşa edilebilmesi için ruhsat verilmesi, İngiliz Sefareti tarafından 1900 yılında talep edilmişti. (Şişman, *XX. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Devleti'nde Yabancı Devletlerin Kültürel ve Sosyal Müesseseleri*, s.337; Şişman, "XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti'nde İngiliz Müesseseleri", s. 733.)

Bu okulların haricinde İstanbul'daki bir diğer İngiliz eğitim kurumu Kumkapı İncirdibi Mahallesinde bulunuyordu. English Mission House İngiliz Hayrathanesi ismiyle bilinen bu eğitim kurumu, öksüz kız çocukları için Friend Society tarafından 1887 yılında tesis edilmişti. Bu okulun binası önce-leri Doktor İskoçyan isimli bir kişinin eviyken, sonradan bu kişi tarafından hastalara ücretsiz hizmet vermek üzere bir hayrathaneye dönüştürülmüştü. Doktor İskoçya'nın İngiltere'ye gitmesiyle bina kendisi tarafından Miss "Brecis'e" devredilmiş ve Miss "Brecis" tarafından öksüz kız çocuklarının hem bakımlarının sağlandığı hem de eğitim öğretimlerinin temin edildiği bir eğitim kurumu haline getirilmişti. 1902-1903 yıllarında okulun 10'u kız 2'si erkek toplam 12 öğrencisi bulunuyordu ve yine bu dönemde okul müdürlüğünü Miss "Brecis" yürütüyordu. Bu eğitim kurumu İngiltere Sefaretinin cetvelinde mevcudiyeti resmen tasdik edilmemiş, ruhsatı olmayan bir müessese olarak gösterilmiş ve Müfettişliğin cetvelinde de yine ruhsatname tarihinin bulunmadığı belirtilmiştir.

Tablo 1: İstanbul'daki İngiliz Okulları

Bulunduğu Yer	İsmi	Tesis Tarihi	İngiltere Sefaretinin Cetveline Göre Ruhsat Durumu ve Tarihi	Mekâtib-i Ecnebiyye Müfettişliği Dairesinin Cetveline Göre Ruhsat Tarihi
Galata'da Bereketzade Mahallesi Çınar Sokağı	Free Church Scotland Scotch Mission	1842	12 Haziran 1873 ve 18 Eylül 1896	Ruhsatname Tarihi Yok
Hasköy Aynalı-kavak	London Jews Society English School	1845	Mevcudiyeti Resmen Tasdikli	Ruhsatname Tarihi Yok
Hasköy Kiremitçi Mahallesi Kırk Nerdbân Sokağı	Church of Scotland Scotch Mission	1859	1898	Ruhsatname Tarihi Yok
Beyoğlu Tomtom Mahallesi Doğru Yol	English High School	1858	1886 ve 1900	Ruhsatname Tarihi Yok
Kumkapı İncirdibi Mahallesi	English Mission House İngiliz Hayrathanesi	1887	Mevcudiyeti Resmen Tasdik Edilmemiş	Ruhsatname Tarihi Yok

B.Cebel-i Lübnan'daki İngiliz Okulları:⁴³

XX. Yüzyılın başında Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığında 25'i erkek, 18'i kız okulu olmak üzere toplam 43 adet İngiliz Okulu bulunuyordu ve bunların 14'ü Dürzi köylerinde yer alıyordu.⁴⁴ Bu okulların tamamının, faaliyetle-

⁴³ BOA, MF.MGM, 6/85, vr. 2-3.

⁴⁴ Şamil Mutlu, Cebel-i Lübnan'daki İngiliz misyonerlerinin The Friends Foreign Mission Association ve Anglo Syrian Mission tarafından finanse edildiklerini ve 20. Yüzyılın başında buradaki İngiliz okulları sayısının 24 civarında olduğunu belirtmiştir. Adnan Şişman ise Cebel-i Lübnan'da, 20. Yüzyılın başında İngilizlerin 10 adet

rini yürütmelerinde izinli olduklarına dair her hangi bir kayıtları yoktu. Ancak teftiş altında bulundurulmaları koşuluyla, mevcudiyetlerinde bölgesel veya siyasi olarak mahzur olmadığı, bölge idaresi ve onun yazısına binaen Dahiliye Nezareti tarafından 22 Kasım 1902 tarihli yazıyla bildirilmişti.

Cebel-i Lübnan Sancağının Şuf (Şevf) Kazasında 7 adet İngiliz Okulu bulunuyordu. Bunlardan Şemlan Köyündeki 1 adet kız 1 adet erkek okulu 1859 yılında, Ayn-ı zahle Köyünde olan kız okulu 1862 yılında, Muhtara Köyündeki 1 adet kız 1 adet erkek okulu 1868 yılında, Şuyufat Köyündeki 1 adet kız 1 adet erkek okulu 1886 yılında tesis edilmişlerdi.

Zahle Kazasında 2 adet okul vardı ki bunlardan 1'i kız 1'i erkek okulu idi. Kisrevan Kazasında 3 adet erkek okulu mevcuttu ve bunlar Garzur, El-Muttasif ve Şihan Köylerindeydiler. Cebel Kazasının Ayn-ı anub Köyünde de 1884 yılında tesis edilmiş 1 adet erkek okulu bulunmaktaydı.

Cebel-i Lübnan'da İngiliz Okullarının yoğunlaştığı yer Metn Kazasıydı. Bu kazada 30 adet İngiliz Okulu mevcuttu. Bunlardan 2 adet kız 2 adet erkek okulu Burmana Köyünde bulunuyordu ve 1873 yılında tesis edilmişlerdi. Bekfaya, El-Habedese ve Tebater Köylerinde ise 1 adet kız okulu varlık gösteriyordu. Bunların haricinde Metn Kazasının Beyt-i meri, El-Abadiye, Re'sü'l-metn, Arsun, Ayn-ı dare, Şeblun, Baruk, Muasar Köylerinde 1'i kız 1'i erkek olmak üzere 2'şer adet okul mevcutken; Nabiye, Rumi, Entelyas, Saliha, El-Kasibe, Hamana, El-Feridi Köylerinde 1'er adet erkek okulu bulunuyordu.

Bahsedilen bu okulların tamamı çalışmamızın esasını teşkil eden defterde yer alan, Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığının, Dahiliye Nezaretinin 18 Ekim 1902 tarihli tezkeresine ilişik cetvelinde gösterilmiş ve okulların izinli olarak faaliyet gösterdiklerine dair bir kayda rastlanılmadığı ifade edilmiştir. Defterde yer alan İngiltere Sefaretinin Cetvelinde ise bu okullardan yalnızca 10 adedi zikredilmiş ve bu okulların 2'sinin Muhtara'da, 2'sinin Zahle'de ve geriye kalanlarının Ayn-ı zahle, Şuyufat, Burmana, Yekhaya (Bu köyün isminin esasen Bekfaya olduğu Mutasarrıflığın defterinde belirtilip düzeltilmiştir), Eskomlan (Mutasarrıflığın defterinde burada gösterilen okulun Şemlan'da ve iki adet olduğu belirtilip düzeltilmiştir) ve Ayn-ı anub'da olduğu bilgisi verilmiştir.

okullarının bulunduğu bilgisini vermiştir. (Mutlu, *Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları*, s. 257; Şişman, *XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti'nde Yabancı Devletlerin Kültürel ve Sosyal Müesseseleri*, s. 341; Şişman, *"XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti'nde İngiliz Müesseseleri"*, s. 737.)

Tablo 2: Cebel-i Lübnan'daki İngiliz Okulları

Bulunduğu Yer	Kız Okulu Sayısı	Erkek Okulu Sayısı	Tesis ve Ruhsat Tarihi
Şuf - Ayn-ı zahle	1		1862 Ruhsatsız
Şuf - Muhtara	1	1	1868 Ruhsatsız
Şuf - Şuyufat	1	1	1886 Ruhsatsız
Şuf - Şemlan	1	1	1859 Ruhsatsız
Zahle	1	1	Ruhsatsız
Cebel - Ayn-ı anub		1	1884 Ruhsatsız
Metn - Burmana	2	2	1873 Ruhsatsız
Metn - Bekfaya	1		Ruhsatsız
Metn - Beyt-i meri	1	1	Ruhsatsız
Metn - Nabiye		1	Ruhsatsız
Metn - Rumi		1	Ruhsatsız
Metn - El-Habedese	1		Ruhsatsız
Metn - Entelyas		1	Ruhsatsız
Metn - El-Abadiye	1	1	Ruhsatsız
Metn - Re'sü'l-metn	1	1	Ruhsatsız
Metn - Arsun	1	1	Ruhsatsız
Metn - Saliha		1	Ruhsatsız
Metn - El-Kasibe		1	Ruhsatsız
Metn - Hamana		1	Ruhsatsız
Metn - Ayn-ı dare	1	1	Ruhsatsız
Metn - Şeblun	1	1	Ruhsatsız
Metn - Baruk	1	1	Ruhsatsız
Metn - Muasar	1	1	1868 Ruhsatsız
Metn - El-Feridi		1	Ruhsatsız
Metn - Tebater	1		Ruhsatsız
Kisrevan - Garzur		1	Ruhsatsız
Kisrevan El-Muttasif		1	Ruhsatsız
Kisrevan - Şihan		1	Ruhsatsız

C. Selanik'teki İngiliz Okulları:⁴⁵

1902 yılında Selanik Vilayetinde 2 adet İngiliz Okulu bulunuyordu. Okulların her ikisi de Selanik vilayet merkezinde yer alıyordu ve Serez (Siroz) Sancağı dahilinde okul veya herhangi bir İngiliz müessesesi mevcut değildi.⁴⁶ Ancak bu iki okuldan sadece birisi bu dönemde eğitim öğretim faaliyetlerini devam ettiriyordu.

Bunlardan ilki, 1857 yılında İskoçya Kilisesi misyonerleri tarafından tesis edilmiş olan kız okuluydu. Okul Selanik'te yalnızca gayrimüslim unsurların yerleşik olduğu Frenk Mahallesinde bulunuyordu. "Eleni" ve "Enger" adına kayıtlı olan bu okul, tesisinden 35 yıl sonra 12 Ağustos 1892 tarihinde⁴⁷ resmi ruhsata bağlanmıştı. Mevcudiyetinde siyasi veya bölgesel olarak

⁴⁵ BOA, MF.MGM, 6/85, vr. 3-4.

⁴⁶ Selanik Vilayetinin Serez (Siroz) Sancağında herhangi bir İngiliz Müessesesi bulunmadığı, mahalli idarenin yazısına binaen Dahiliye Nezareti tarafından 30 Ekim 1902 tarihinde bildirilmişti. (BOA, MF.MGM, 6/85, vr. 3-4.)

⁴⁷ Çalışmamızın esasını teşkil eden defterdeki İngiltere Sefaretinin cetvelinde bu tarih 12 Eylül 1892 olarak gösterilmiştir. (BOA, MF.MGM, 6/85, vr. 3-4.)

her hangi bir mahzur olmadığı, Vilayet tarafından bildirilen yazıya dayanılarak, Dahiliye Nezaretinin 22 Kasım 1902 tarihli yazısında ifade edilmişti.

Selanik'teki diğer İngiliz Okulu 1888 yılında tesis edilen Miss "Donaltson" isimli okuldu. Okul kuruluşunda resmi ruhsata sahip değildi. Ancak tesisinden 4 yıl sonra, 1 Aralık 1892 tarihinde Miss "Donaltson" adına resmi ruhsata bağlanmıştı. Fakat bu okul 1899 yılında kapanmıştı ve 1902 yılında faaliyetlerini yürütmüyordu.

Tablo 3: Selanik'teki İngiliz Okulları

Bulunduğu Yer	İsmi	Okul Sayısı	Tesis Tarihi	Ruhsat Tarihi
Selanik, Frenk Mahallesi	Kız Okulu	1	1857	12 Ağustos 1892
Selanik	Miss "Donaltson"	1	1888	1 Aralık 1892

D.Bağdat'taki İngiliz Okulları:⁴⁸

XX. yüzyılın başında Bağdat Vilayetinde yalnızca 1 adet İngiliz Okulu mevcuttu⁴⁹ ve gerek vilayet merkezinde gerekse de vilayete bağlı yerleşimlerde, Protestan cemaatine mahsus olarak bu okuldan başka bir okul bulunmuyordu. İngiliz Protestan Okulu isimli bu eğitim öğretim kurumu, Mister "Pajefit" tarafından 1896 yılında, yerli ve İngiliz Protestanların çocuklarına mahsus olarak tesis edilmişti. 6 Aralık 1901 tarihinde müdürü Mister "Pajefit" adına resmi ruhsatı verilen okul,⁵⁰ Bağdat vilayet merkezinde, hem Müslüman ve hem de gayrimüslimlerin yerleşik olduğu Karye Başı Mahallesinde bulunuyordu. Yerli ve İngiliz Protestan ailelerin çocuklarına mahsus olması koşuluyla, faaliyetlerini devam ettirmesinde siyasi veya bölgesel olarak herhangi bir mahzur olmadığı, Vilayet tarafından gönderilen yazıya binaen Dahiliye Nezareti tarafından 22 Kasım 1902 tarihli yazıyla bildirilmişti.

Tablo 4: Bağdat'taki İngiliz Okulları

Bulunduğu Yer	İsmi	Okul Sayısı	Tesis Tarihi	Ruhsat Tarihi
Bağdat, Karye Başı Mahallesi	İngiliz Protestan Okulu	1	1896	6 Aralık 1901

⁴⁸ BOA, MF.MGM, 6/85, vr. 3-4.

⁴⁹ İknur Polat Haydaroğlu 1903 yılında Bağdat'ta 1 adet İngiliz okulunun olduğunu belirtmiştir. Şamil Mutlu ise Osmanlı Devleti'nin birçok bölgesinde 19. Yüzyılın ilk yarısından itibaren çeşitli müesseseler meydana getiren İngiliz misyonerlerin, Bağdat Vilayetinde ancak 1896 yılında 1 eğitim kurumu tesis ettiklerini ve 1905 yılında okulun 74 öğrencisinin bulunduğunu ifade etmiştir. (Polat Haydaroğlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar*, s. 117; Mutlu, *Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları*, s.263.)

⁵⁰ Bu İngiliz misyonerinin ismi Şamil Mutlu tarafından Parefit olarak gösterilmiş ve okulun ruhsatının bu kişi tarafından 1896 tarihinde alındığı belirtilmiştir. Okulun ruhsatname tarihi, çalışmamızı teşkil eden defterdeki İngiltere Sefareti'nin 1902 yılına ait cetvelinde de, 19 Nisan 1896 olarak gösterilmiştir. (Mutlu, *Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları*, s.263; BOA, MF.MGM, 6/85, vr. 3-4.)

E.Suriye'deki İngiliz Okulları:⁵¹

XX. yüzyılın başında Suriye Vilayetinde 26 adet İngiliz Okulu bulunuyordu.⁵² Bu okullardan 7'si Şam'da, 3'ü Nebek Kazasında, 4'ü Vâdiu'l-acem Nahiyesinde, 4'ü Raşiya Kazasında, 2'si Salt Nahiyesinde, 2'si Aclun Kazasında, 1'i Hums (Hims) Kazasında, 1'i Hasbiya (Hasbayya) Kazasında, 1'i Baalbek Kazasında ve 1'i Haresta Bölgesinde yer alıyordu. Suriye Vilayetindeki bu İngiliz Okulları Müslüman mahallelerinin haricinde açılmışlardı. Gerek bu sebepten, gerek hükümet denetimlerine riayet etmelerinden, gerekse de eğitim durumu itibarıyla gelişmiş olmalarından dolayı, bu okulların devamlarında herhangi bir mahzur olmadığı, mahalli idarenin yazısına binaen Dahiliye Nezaretinin 22 Kasım 1902 tarihli yazısıyla belirtilmişti.

Şam'da açılan ilk İngiliz Okulu, 1847 yılında Irish Presbyterian Mission cemiyeti tarafından tesis edilen, Bâb Tuma Mahallesindeki erkek okuluydu. Okul 26 Ekim 1893 tarihinde ruhsata bağlanmıştı. Şam'daki bir diğer okul yine Irish Presbyterian Mission cemiyeti tarafından 1853 yılında tesis edilen, Harab Mahallesindeki kız okuluydu ve bu okul da erkek okuluyla aynı tarihte ruhsata bağlanmıştı. Şam'da bu okullardan başka British Syrian School ismiyle varlık gösteren 4 okul daha bulunuyordu. Bunlardan Hare-el men'deki iki adet kız okulu 1867, Tâli'-el fikh'daki kız okulu 1868, Bâbü'l-musalla'daki erkek okulu ise 1875 yıllarında tesis edilmişlerdi. Ayrıca Kameriyye bölgesinde bir adet okul bulunuyordu ki bu okul 1871 yılında London Jews Society tarafından tesis edilmişti. Bu okullardan Tâli'-el fikh'daki kız okulunun ruhsat tarihi 3 Temmuz 1868 idi. Hare-el men, Bâbü'l-musalla ve Kameriyye'deki okullara ise yine 3 Temmuz 1868 tarihli fermana göre mahallince resmi ruhsata bağlı gözüyle bakılıyordu.⁵³

Nebek Kazasında, Irish Presbyterian Mission cemiyeti tarafından açılan 3 adet İngiliz Okulu bulunuyordu. Nebek merkez ve Deyru'l-atıyye'deki okullar 1857, Yabrud'daki okul 1896 yıllarında tesis edilmişlerdi. Bu üç okul da 2 Mayıs 1894 tarihinde ruhsata bağlanmıştı.⁵⁴

⁵¹ BOA, *MF.MGM*, 6/85, vr. 4-5.

⁵² İknur Polat Haydaroğlu 1903 yılında İngilizlerin Suriye'de 4 adet okullarının olduğu, Adnan Şişman Şam ve çevresinde 8 adet İngiliz okulunun bulunduğu bilgisini vermişlerdir. Şamil Mutlu ise XX. Yüzyılın başında Suriye'de, çoğunluğu Irish Presbyterian Mission az bir kısmı da Church Missionary Society tarafından idare edilen 25 civarında İngiliz okulunun bulunduğunu belirtmiştir. (Polat Haydaroğlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar*, s. 117; Şişman, *XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti'nde Yabancı Devletlerin Kültürel ve Sosyal Müesseseleri*, s. 342; Şişman, "XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti'nde İngiliz Müesseseleri", s. 738; Mutlu, *Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları*, s.252.)

⁵³ Çalışmamızın esasını teşkil eden defterde yer alan İngiliz Sefaretinin cetvelinde, bu okullardan 1871'de Kameriyye'de tesis edilen okul ruhsatsız olarak gösterilmiştir. Ayrıca Tâli'-el fikh'daki kız okulunun ruhsat tarihi 1899, Bâbü'l-musalla'daki erkek okulu ve Hare-el men'deki iki adet kız okulunun ruhsat tarihleri 1869 olarak verilmiştir. (BOA, *MF.MGM*, 6/85, vr. 4-5.)

⁵⁴ Bu okulların ruhsat tarihi İngiltere Sefaretinin cetvelinde 1 Nisan 1894 olarak gösterilmiştir. (BOA, *MF.MGM*, 6/85, vr. 4-5.)

Vâdiu'l-acem Nahiyesindeki 4 İngiliz Okulu'nun 3'ü Irish Presbyterian Mission cemiyeti tarafından tesis edilmişti. Bunlardan ilki 1863 yılında Aynü's-şuarâ'da, diğerleri 1874 yılında Beludan ve 1878 yılında Arne'de açılmışlardı ve her üç okul da 23 Mayıs 1897 tarihinde ruhsata bağlanmışlardı. Vâdiu'l-acem'deki 4. okul ise Church Missionary Society tarafından 1884 yılında Cedide'de tesis edilen bir erkek okuluydu. Bu okulun varlığı tescil edilmiş olmasına rağmen Maarif Dairesi tarafından resmi muamelesi yapılmamıştı.⁵⁵

Raşiya Kazasında bulunan 4 adet İngiliz Okulu'nun tamamı Irish Presbyterian Mission cemiyeti tarafından tesis edilmişti. Raşiya merkezdeki 1 adet kız ve 1 adet erkek okulu 1863, Zuhru'l-ahmer'deki okul 1875 ve Kefer Kavk'daki okul 1882 yılında açılmış ve 23 Mayıs 1897 tarihinde ruhsata bağlanmışlardı.⁵⁶

Salt Nahiyesindeki okulların 1'i kız 1'i erkek okuluydu ve her iki okul da 1870 yılında Church Missionary Society tarafından tesis edilmişti. Erkek okulunun ruhsat tarihi 10 Eylül 1900 idi. Kız okulu ise tescil edilmiş olmasına rağmen Maarif Dairesi tarafından resmi muamelesi yapılmamıştı.⁵⁷

Aclun Kazasındaki okullar ise Husn'da yer alıyordu ve aynı şekilde bunların da 1'i kız 1'i erkek okuluydu. Church Missionary Society tarafından 1884'de tesis edilmişlerdi. Bu okullar da tescil edilmiş olmalarına rağmen Maarif Dairesi tarafından resmi muameleleri yapılmamıştı.⁵⁸

Hums Kazasındaki okul Karyeteyn'de bulunuyordu ve Irish Presbyterian Mission cemiyeti tarafından 1873 yılında tesis edilmişti. Bu okulun ruhsat tarihi 23 Mayıs 1897 idi. Hasbiya ve Baalbek Kazalarıyla, Haresta Bölgesindeki okullar ise British Syrian School ismiyle varlık gösteriyorlardı. Hasbiya Kazasındaki okul 1863, Baalbek Kazasındaki kız okulu 1874 ve Haresta Bölgesindeki okul 1897 yıllarında tesis edilmişlerdi. Bu 3 okul da tescil edilmiş olmalarına rağmen Maarif İdaresi tarafından resmi muameleleri yapılmamıştı.⁵⁹

⁵⁵ Cedide'deki okul İngiltere Sefaretinin cetvelinde ruhsatsız olarak gösterilmiştir. (BOA, *MF.MGM*, 6/85, vr. 4-5.)

⁵⁶ İngiltere Sefaretinin cetvelinde Zuhru'l-ahmer'deki okulun 1873 yılında tesis edildiği belirtilmiştir. (BOA, *MF.MGM*, 6/85, vr. 4-5.)

⁵⁷ İngiltere Sefaretinin cetvelinde Salt Nahiyesindeki kız okulu ruhsatsız okullar arasında gösterilmiştir. (BOA, *MF.MGM*, 6/85, vr. 4-5.)

⁵⁸ İngiltere Sefaretinin cetvelinde Husn'daki bu okullar ruhsatsız olarak gösterilmiştir. (BOA, *MF.MGM*, 6/85, vr. 4-5.)

⁵⁹ İngiltere Sefaretinin cetvelinde Hasbiya, Baalbek ve Haresta'daki okulların 1869 yılında ruhsata bağlandıkları belirtilmiştir. (BOA, *MF.MGM*, 6/85, vr. 4-5.)

Tablo 5: Suriye'deki İngiliz Okulları

Bulunduğu Yer	Okul Sayısı	Tesis Tarihi	İsmi veya Tesis Eden Cemiyet	Ruhsat Tarihi
Şam - Bâb Tuma	1 (erkek)	1847	Irish Presbyterian Mission	26 Ekim 1893
Şam - Harab	1 (kız)	1853	Irish Presbyterian Mission	26 Ekim 1893
Şam - Hare-el men	2 (kız)	1867	British Syrian School	3 Temmuz 1868
Şam - Tâli'-el fikh	1 (kız)	1868	British Syrian School	3 Temmuz 1868
Şam - Bâbü'l-musalla	1 (erkek)	1875	British Syrian School	3 Temmuz 1868
Şam - Kameriyye	1	1871	London Jews Society	3 Temmuz 1868
Nebek	1	1857	Irish Presbyterian Mission	2 Mayıs 1894
Nebek - Deyru'l-atyye	1	1857	Irish Presbyterian Mission	2 Mayıs 1894
Nebek - Yabrud	1	1896	Irish Presbyterian Mission	2 Mayıs 1894
Vâdiu'l-acem - Aynı'ş-suarâ	1	1863	Irish Presbyterian Mission	23 Mayıs 1897
Vâdiu'l-acem - Beludan	1	1874	Irish Presbyterian Mission	23 Mayıs 1897
Vâdiu'l-acem - Arne	1	1878	Irish Presbyterian Mission	23 Mayıs 1897
Vâdiu'l-acem - Cedide	1 (erkek)	1884	ChurchMissionary Society	Ruhsatsız
Raşıya	1 (kız), 1 (erkek)	1863	Irish Presbyterian Mission	23 Mayıs 1897
Raşıya - Zuhru'l-ahmer	1	1875	Irish Presbyterian Mission	23 Mayıs 1897
Raşıya - Kefer Kavk	1	1882	Irish Presbyterian Mission	23 Mayıs 1897
Salt	1 (kız), 1 (erkek)	1870	ChurchMissionary Society	10 Eylül 1900
Aclun - Husn	1 (kız), 1 (erkek)	1884	ChurchMissionary Society	Ruhsatsız
Hums - Karye-teyn	1	1873	Irish Presbyterian Mission	23 Mayıs 1897
Hasbiya	1	1863	British Syrian School	1869
Baalbek	1 (kız)	1874	British Syrian School	1869
Haresta	1	1897	British Syrian School	1869

F. Halep'teki İngiliz Okulları:⁶⁰

XX. yüzyılın başında Halep Vilayetinde toplam 7 adet İngiliz Okulu bulunmaktaydı.⁶¹ Bu okullardan 3'ü Halep Vilayet merkezinde, 3'ü Antakya Kazasında ve 1'i İdlib Kazasında yer alıyordu.

⁶⁰ BOA, MF.MGM, 6/85, vr. 5-6.

⁶¹ Adnan Şişman 20. Yüzyılın başında Antakya'da, İngilizlere ait 1886 yılında açılmış 1 adet okul bulunduğunu belirtmiştir. Şamil Mutlu ise İngiliz misyonerleri tarafından 1881 ve 1886 yıllarında Antakya'da 2 okul ve Maraş'ta 1 yetimhane açıldığını belirtmiştir. (Şişman, XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti'nde Yabancı Devlet-

Halep Vilayet merkezindeki İngiliz Okullarından birisi, İngiltere Presbyterian Kilisesi tarafından 1854 yılında tesis edilmişti. Okulun ruhsat tarihi 1850/1851 idi. Halep'teki Hendek Yolu mevkiinde bulunan diğer bir okul da, İngiliz Protestan cemaatine ait olarak İngiliz tebası "Kristi" isimli bir kişinin yönetimi altında bulunuyordu ve Vilayet Maarif İdaresi tarafından 1 Mart 1902 tarihinde ruhsata bağlanmıştı. Halep Vilayet merkezindeki üçüncü okul ise esasen Amerikalı Protestanlara ait olup çok önceden açılmış olan bir okuldu ve XX. Yüzyılın başında İngiliz Okulları içerisinde sayılarak ruhsatsız olarak varlık gösteriyordu. Vilayet merkezinde buldukları belirtilen bu son iki okuldan birisi hem Müslüman hem de Hristiyan ailelerinin bulunduğu bir mahallede, diğeri yalnızca Musevilerin yerleşik olduğu bir mahallede yer alıyordu.⁶² Bu noktadan hareketle, vilayet merkezindeki bu okulların hedef kitlesinin hem Hristiyan hem de Musevi ailelerin çocukları olduğu çıkarımı yapılabilir.

Antakya Kazasında bulunan 3 adet okuldan ilki 1876 yılında açılmıştı. Okul Presbyterian mezhebinin İskoçya ve İrlanda Protestanları şubesine mensuptu ve ruhsatı bulunmuyordu. Antakya'daki diğer 2 okul Muhassin ve Verd Mahallelerinde yer alıyordu. Muhassin, sakinlerinin tamamı Hristiyan olan bir mahalleydi ve burada bulunan okul 1882 yılında İngiltere tebasından Doktor "Martin" tarafından inşa edilmişti. Padişah fermanı veya resmi ruhsata sahip olmayan okulun öğrencilerinin tamamı, gayrimüslim ailelerin çocuklarından meydana geliyordu. Verd ise etrafında Müslüman ailelerin yerleşik olduğu yine bir Hristiyan mahallesiydi. Buradaki okul da Doktor "Martin" tarafından 1884 yılında tesis edilmişti ve resmi ruhsatı bulunmadığı gibi öğrencilerinin tamamını gayrimüslimler oluşturuyordu.⁶³

İdlib Kazasındaki okul ise yine İskoçya ve İrlanda Presbyterian Protestan Kilisesi tarafından 1900 yılında tesis edilmişti. Az sayıda Müslüman ailenin yerleşik olduğu bir Hristiyan mahallesinde yer alıyordu. 16 Aralık 1900 tarihinde Vilayet Maarif İdaresi tarafından ruhsata bağlanan okulun,

lerin Kültürel ve Sosyal Müesseseleri, s. 339; Şişman, "XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti'nde İngiliz Müesseseleri", s. 735; Mutlu, *Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları*, s.263.)

⁶² Halep Vilayet merkezindeki bu 3 okuldan yalnızca İngiltere Presbyterian Kilisesi tarafından 1854 yılında tesis edilmiş olanı, çalışmamızın esasını teşkil eden defterde yer alan İngiltere Sefaretinin cetvelinde ruhsatlı okul (Ruhsat tarihinin 1850/1851 olduğu belirtilmiştir ki bu yıl, okulun açılışının yaklaşık 4 yıl öncesine denk gelmektedir) olarak gösterilmiş, diğer okullara hiç yer verilmemiştir. Yine defterde yer alan Halep Vilayetinin 11 Kasım 1902 tarihli cetvelinde ise, İngiltere Sefaretinin cetvelinde yer alan bu okulun varlığı ve ruhsatnamesine dair bir kayıt olmadığı belirtilmiş, Sefaretin cetvelinde yer almayan diğer okullar hakkında bilgi verilmiştir. (BOA, *MF.MGM*, 6/85, vr. 5-6.)

⁶³ Antakya Kazasında yer alan bu 3 okuldan yalnızca 1876 yılında açılmış olanı İngiltere Sefaretinin cetvelinde ruhsatsız olarak gösterilmiş, diğer okullardan bahsedilmemiştir. Ancak Halep Vilayetinin cetvelinde, İngiltere Sefaretinin cetvelinde yer alan bu okul hakkında her hangi bir kayıt ve bilgi bulunmadığı ifade edilmiş ve Muhassin ve Verd Mahallelerindeki okullar hakkında bilgi verilmiştir. (BOA, *MF.MGM*, 6/85, vr. 5-6.)

1902 yılında 17'si Protestan ve 8'i Rum (Ortodoks) olmak üzere toplam 25 gayrimüslim öğrencisi bulunuyordu.⁶⁴

Tablo 6: Halep'teki İngiliz Okulları

Bulunduğu Yer	Tesis Tarihi	İsmi veya Tesis Eden Cemiyet	Ruhsat Tarihi
Halep	1854	İngiltere Presbyterian Kilisesi	1850/1851
Halep		İngiliz Protestan	1 Mart 1902
Halep		Amerikalı Protestan	Ruhsatsız
Antakya	1876	İskoçya ve İrlanda Presbyterian Kilisesi	Ruhsatsız
Antakya	1882	İngiliz Protestan	Ruhsatsız
Antakya	1884	İngiliz Protestan	Ruhsatsız
İdlib	1900	İskoçya ve İrlanda Presbyterian Kilisesi	16 Aralık 1900

G.Kudüs'teki İngiliz Okulları:⁶⁵

XX. yüzyılın başında Kudüs-i Şerif Mutasarrıflığında 26 adet İngiliz Okulu bulunuyordu ve bunlardan 11'i kız, 15'i erkek okulu. ⁶⁶ Kudüs-i Şerif Sancak Merkezinde 9, Yafa Kazasında 4, Gazze Kazasında 2, Remle (Ludd) Nahiyesinde 4, Beytü'l-lahm (Betlehem) Nahiyesinde 1, Birzid Köyünde 2 ve Leyda, Tayyibe, Aynefa, Abud Köylerinde 1 er okul yer alıyordu. Okullar buldukları bölgelerde sırf Müslümanların yaşadığı mahallelerde değil, sakinleri muhtelif inançlara mensup olan mahallelerde inşa edilmişlerdi.

Kudüs-i Şerif Sancağındaki İngiliz Okullarından ilki, 1839 yılında London Jews Society tarafından tesis edilmişti. Sancak merkezinde açılan bu eğitim öğretim kurumu yalnızca gündüzlü olarak erkek öğrencileri kabul eden bir sanayi okulu ve resmi ruhsatı yoktu. Kudüs-i Şerif Sancak Merkezindeki diğer 8 okulun 2'si de yine London Jews Society tarafından açılmıştı. Bunlardan birisi 1856 yılında tesis edilmiş bir kız okulu ve

⁶⁴ İdlib'deki bu okulun ruhsat tarihi İngiltere Sefaretinin cetvelinde 1856 olarak gösterilmiştir. Ancak bu yıl, okulun tesisinden 44 yıl öncesine tekabül etmektedir. (BOA, MF.MGM, 6/85, vr. 5-6.)

⁶⁵ BOA, MF.MGM, 6/85, vr. 6-7.

⁶⁶ İknur Polat Haydaroğlu 1903'te Kudüs'te 2 İngiliz okulunun bulunduğunu belirtirken, Adnan Şişman Kudüs ve civarında 23 adet İngiliz okulunun olduğunu ifade etmiştir. Şamil Mutlu ise 1905 yılında Kudüs'te 28 İngiliz okulunun bulunduğunu ve buralardaki öğrenci sayısının çoğunluğu kız toplam 1686 olduğunu dile getirmiştir. (Polat Haydaroğlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar*, s. 117; Şişman, *XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti'nde Yabancı Devletlerin Kültürel ve Sosyal Müesseseleri*, s. 344; Şişman, "XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti'nde İngiliz Müesseseleri", s. 740; Mutlu, *Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları*, s.254.)

ruhsat tarihi 21 Ocak 1891 idi.⁶⁷ Diğeri ise 1857 yılında açılmış olan bir yatılı erkek okuluydu ve bu okul ruhsata sahip değildi. Geri kalan 6 okulun 3'ü Church Missionary Society tarafından tesis edilmişti. Bunlardan 1853 yılında açılan yatılı erkek okuluydu ve 26 Temmuz 1893 tarihinde ruhsata bağlanmıştı. 1876'da tesis edilen 1 kız 1 erkek okulunun ise ruhsatı bulunmuyordu. Sancak merkezindeki diğer 3 okulun 2'si Anglican cemiyeti, 1'i Anglo Jews Association cemiyeti tarafından tesis edilmişlerdi. Anglican cemiyeti tarafından açılan okulların ruhsatı bulunmuyordu. Bunlardan 1888'de açılan kız, 1899'da açılan erkek okuluydu. Anglo Jews Association cemiyeti tarafından açılan okul ise 1873 yılında tesis edilmiş bir kız okuluydu ve ruhsat tarihi 4 Kasım 1893 idi.

Yafa Kazasında bulunan 4 adet İngiliz Okulunun ilki 1863 yılında tesis olunmuştu. Tabita Mission School isimli bu yatılı kız okulunun ruhsat tarihi 17 Aralık 1897 idi. Bu okuldan 2 yıl sonra 1865'te de 2 adet erkek okulu açılmıştı. Yafa Kazasındaki son okul ise 1890 yılında tesis edilen, erkek öğrenciler için 1 adet sıbyan mektebiydi. Bu okulların ruhsatı bulunmuyordu.

Gazze Kazasındaki 2 adet okulun biri kız, diğeri erkek okuluydu. Her ikisi de 1868 yılında açılmıştı ve ruhsata sahip değillerdi.

Remle Nahiyesindeki 4 adet okulun 1'i kız 3'ü erkek okuluydu. Kız okulu 1860 yılında, erkek okulları ise sırasıyla 1860, 1868 ve 1878 yıllarında tesis olunmuşlardı ve bu okulların da ruhsatı bulunmuyordu.

Beytü'l-lahm Nahiyesindeki İngiliz Okulu ise, Church Missionary Society tarafından 1878 yılında tesis edilen bir yatılı kız enstitüsüydü ve 6 Temmuz 1887 tarihinde⁶⁸ ruhsata bağlanmıştı.

Ayrıca Birzid'deki 1 adet kız 1 adet erkek okulu 1880, Leyda'daki kız okulu 1860, Tayyibe'deki kız okulu 1878, Aynefa'daki erkek okulu 1880 ve Abud'daki erkek okulu 1878 yıllarında açılmışlardı ve bu okullar ruhsata bağlı değillerdi.

Kudüs-i Şerif Sancağında yukarıda ifade edilmeye çalışılan 26 adet kız veya erkek İngiliz Okulundan başka, bir adet de misyonerhane bulunuyordu. 1844 yılında London Jews Society tarafından Yafa Kazasında tesis edilen bu kurum da ruhsata sahip değildi.⁶⁹

⁶⁷ Bu kız okulu, çalışmamızın esasını oluşturan defterdeki İngiltere Sefaretinin cetvelinde ruhsatlı okullar arasında gösterilmiş ve ruhsat tarihinin 21 Ocak 1891 olduğu belirtilmiştir. Ancak yine defterde yer alan Kudüs-i Şerif Mutasarrıflığının cetvelinde bu tarihin Padişah fermanının verildiği tarih olduğu ve okula resmi ruhsatın 9 Ağustos 1893 tarihinde verildiği belirtilmiştir. (BOA, MF.MGM, 6/85, vr. 6-7.)

⁶⁸ Okulun ruhsat tarihi İngiltere Sefaretinin cetvelinde 6 Temmuz 1887 olarak gösterilmiştir. Ancak Kudüs-i Şerif Mutasarrıflığının cetvelinde bu tarihin Padişah fermanının verildiği tarih olduğu ve okula resmi ruhsatın 9 Ağustos 1893 tarihinde verildiği belirtilmiştir. (BOA, MF.MGM, 6/85, vr. 6-7.)

⁶⁹ Çalışmamızın esasını teşkil eden defterde yer alan İngiltere Sefaretinin cetvelinde yalnızca sancak merkezindeki 3, Yafa Kazasındaki 1 ve Beytü'l-lahm Nahiyesindeki 1 adet okul ruhsatlı, diğer okullar ruhsatsız olarak gösterilmiştir ki ruhsatlı olan okulların ruhsat tarihleri metin içerisinde belirtilmiştir. Yine defterde yer alan Ku-

Tablo 7: Kudüs'teki İngiliz Okulları

Bulunduğu Yer	Kız Okulu Sayısı	Erkek Okulu Sayısı	Tesis Tarihi	İsmi veya Tesis Eden Cemiyet	Ruhsat Tarihi
Kudüs-i Şerif		1	1839	SanayiOkulu, London Jews Society	Ruhsatsız
Kudüs-i Şerif	1		1856	London Jews Society	21 Ocak 1891
Kudüs-i Şerif		1	1857	London Jews Society	Ruhsatsız
Kudüs-i Şerif		1	1853	ChurchMissionary Society	26 Temmuz 1893
Kudüs-i Şerif	1		1876	ChurchMissionary Society	Ruhsatsız
Kudüs-i Şerif		1	1876	ChurchMissionary Society	Ruhsatsız
Kudüs-i Şerif	1		1888	Anglican	Ruhsatsız
Kudüs-i Şerif		1	1899	Anglican	Ruhsatsız
Kudüs-i Şerif	1		1873	Anglo Jews Association	4 Kasım 1893
Yafa	1		1863	Tabita Mission School	17 Aralık 1897
Yafa		2	1865		Ruhsatsız
Yafa		1	1890	Sıbyan Mektebi	Ruhsatsız
Gazze	1		1868		Ruhsatsız
Gazze		1	1868		Ruhsatsız
Remle	1		1860		Ruhsatsız
Remle		1	1860		Ruhsatsız
Remle		1	1868		Ruhsatsız
Remle		1	1878		Ruhsatsız
Beytü'l-lahm	1		1878	Enstitü, ChurchMissionary Society	6 Temmuz 1887
Birzid	1		1880		Ruhsatsız
Birzid		1	1880		Ruhsatsız
Leyda	1		1860		Ruhsatsız
Tayyibe	1		1878		Ruhsatsız
Aynefa		1	1880		Ruhsatsız
Abud		1	1878		Ruhsatsız

H.İzmir'deki İngiliz Okulları:⁷⁰

XX. yüzyılın başında, Aydın Vilayetindeki İngiliz Okullarının tamamı İzmir Sancağında yer alıyordu ve bu okulların toplam sayısı 16 idi.⁷¹ Müs-

düs-i Şerif Mutasarrıflığının cetvelinde ise ruhsatsız olan okullarla ilgili olarak; bu okulların şimdiki kadar olan mevcudiyetlerine dayanılarak ruhsata bağlanmalarında bir mahzur olmadığı bilgisi verilmiştir. (BOA, MF.MGM, 6/85, vr. 6-7.)

⁷⁰ BOA, MF.MGM, 6/85, vr. 7-8.

⁷¹ Adnan Şişman 20. Yüzyılın başında İzmir'deki İngiliz okullarının sayısını 7 olarak göstermiştir. Şamil Mutlu ise Evanjelic okulu ve şubeleri olarak gösterdiği 4 okulun dışında, İzmir'de 9'a yakın İngiliz okulunun olduğunu ve buralarda toplam 906 öğrenci bulunduğunu belirtmiştir. (Şişman, XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti'nde

lüman mahallelerinin haricinde açılmış olan bu okullardan 6'sı ibtidâî (ilkokul), 2'si rüşdiyye (ortaokul), 7'si idâdî (lise) ve 1'i âlî (yüksekokul) seviyelerinde eğitim öğretim veriyordu.

İzmir'deki ilk İngiliz Okulu 1733 yılında açılmıştı. Ecole Evangelique (Evanjelik Okulu) isimli bu okul Aya Yorgi Mahallesinin Metropolithane Sokağında bulunuyordu ve yüksek seviyede eğitim vermek üzere tesis edilmişti. Okulun mülkiyeti Evanjelik Hristo isimli bir kişi üzerine kayıtlıydı, yönetimi ise İlyadin'in başkanlığındaki bir idare heyeti tarafından yürütülüyordu. İzmir'deki Rum ailelerin çocuklarına mahsus olup İngiliz himayesinde bulunan okul, Kasım/Aralık 1810 tarihli Padişah fermanına sahipti ve vergiden muaf tutulmuştu. Okulun 1902 yılında 6 öğretmen ve 312 öğrencisi mevcuttu.

Bu okuldan başka İzmir'de Evanjelik Okulu adı altında olup, yine İlyadin'in başkanlığındaki heyet tarafından idare edilen 7 okul daha bulunuyordu. Bunlardan İspetalya Mahallesinin Gül Sokağında bulunan ilkokul seviyesinde eğitim öğretim veren bir okuldu. Okul Gül Sokağındaki 54 numaralı ve 110.000 kuruş kıymetindeki bir hanede faaliyet gösteriyordu ve buranın mülkiyeti İzmir İngiliz Konsolosu Mösyö "Henry" adına kayıtlıydı. Senelik vergiye tabi olan okulun 1902 yılında 8 öğretmen ve 382 öğrencisi bulunuyordu. Aya Katerina Mahallesinin Santraç Sokağında bulunan, mülkiyeti Evanjelik Hristo adına kayıtlı bir ilkokuldu. 1902 yılında 7 öğretmenle faaliyetlerini yürütüyordu ve öğrenci mevcudu 365 idi. Fasula Mahallesinin Nergis Sokağında bulunanlarının mülkiyeti yine Evanjelik Hristo adına kayıtlıydı ve bu okullardan 2'si ilkokul, 1'i orta dereceli okuldu. Nergis Sokağındaki 20 numaralı ve 450.000 kuruş kıymetindeki bir hanede faaliyet gösteren bu 3 adet okuldan, 1902 yılında birisinin 8 öğretmen 344 öğrencisi, birisinin 2 öğretmen 50 öğrencisi ve diğerinin de 2 öğretmen 158 öğrencisi bulunuyordu. Eskinadika Sokakta bulunan 2 adet ilkokulun ise mülk sahibi Rum Kilisesi'ydi. Esasen Kilise müştemilatında bulunan odalarda faaliyet yürütüyorlardı ve 1902 yılında bu okullardan birinin 4 öğretmen 197 öğrencisi, diğerinin 3 öğretmen ve 110 öğrencisi vardı.⁷²

Evanjelik Okulu adıyla varlık gösterip çeşitli seviyelerde eğitim öğretim veren bu 8 okulun haricinde, İzmir'de 7 adet idâdî (lise), 1 adet rüşdiyye (ortaokul) seviyesinde eğitim öğretim veren İngiliz Okulu bulunmaktaydı.

İdâdî (lise) seviyesinde eğitim veren okulların 5'i kız öğrencilere mahsustu. Bunlardan English Commercial School adındaki okul, kız öğrenciler

Yabancı Devletlerin Kültürel ve Sosyal Müesseseleri, s. 346; Şişman, "XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti'nde İngiliz Müesseseleri", s. 742; Mutlu, *Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları*, s.259.)

⁷² İzmir'de Evanjelik Okulu adı altında varlık gösteren bu 8 adet okul, çalışmamızın esasını teşkil eden defterdeki İngiliz Sefaretinin cetvelinde ve Aydın Vilayetinin, Dahiliye Nezaretinin 16 Kasım 1902 ve 27 Aralık 1902 tarihli yazılarına ilişik olan cetvellerinde ruhsatlı okullar olarak gösterilmiştir. (BOA, MF.MGM, 6/85, vr. 7-8.)

için tesis edilmiş bir ticaret okuluydu. 1872 yılında açılan ve Rum Yetimhanesi Mahallesinde bulunan okulun mülkiyeti “V.K. Bakşer” adına kayıtlıydı. 1902 yılında okulun idaresi yine Mösyö “Bakşer” tarafından yürütülüyordu ve 9 öğretmen 117 öğrencisi bulunuyordu. Kız öğrencilere mahsus olarak idâdî (lise) seviyesinde eğitim öğretim veren diğer 4 okul, English School ismiyle varlık gösteriyordu. Bu okullardan Birunâbâd’da (Bornova) bulunanı 1885’de tesis edilmişti ve mülk sahibi Matmazel “Ojeni Juvic” idi. 1902 yılında Matmazel “Wilkins” idaresi altında 3 öğretmen ve 20 öğrenciye sahipti. Buca’da olanı 1894 yılında tesis edilmişti ve mülkiyeti Matmazel “Helen Bovanof” adına kayıtlıydı. 1902 yılında okulun idaresi Madam “J. Holton” tarafından yürütülüyordu ve 6 öğretmen 50 öğrencisi mevcuttu. Platanakya Mahallesinde bulunanı 1898 yılında açılmıştı ve mülkiyeti “Frederick Smith”e aitti. 1902 yılında Matmazel “N. Smith” tarafından idare ediliyordu ve 2 öğretmen 17 öğrencisi bulunuyordu. Teras Mahallesinde yer alanı 1899 yılında tesis edilmişti ve mülk sahibi Madam “Mariana Ros” idi. 1902 yılında Madam “J. Şolton” idaresinde olan okulun 6 öğretmen ve 10 öğrencisi mevcuttu.

İdâdî (lise) seviyesinde eğitim veren diğer 2 okul, Ermeni Mahallesi ve Birunâbâd’da (Bornova) bulunuyorlardı. Ermeni Mahallesindeki adı İskoçya Misyonu Kilisesi Okuluydu. 1858 yılında tesis edilen okul, 20 Mayıs 1902 tarihli padişah fermanına sahipti ve mülkiyeti Rahip “Daviye Espens”e aitti. 1902 yılında, Mösyö “E. Forest” tarafından idare edilen okulun öğretmen sayısı 15, öğrenci sayısı 350 idi. Birunâbâd’daki (Bornova) okul Rahip “Le Boviye” Okulu adındaydı. 1895’te açılan okulun mülk sahibi “Luhter” ailesiydi ve 1902 yılında Rahip “Ralat” ve Rahip “Le Boviye” nin idaresi altında 2 öğretmen ve 12 öğrencisi bulunuyordu.⁷³

Rüşdiyye (ortaokul) derecesinde olan okul ise Bonta Mahallesi İstasyon Caddesinde yer alıyordu. St. Mary Magdelene Okulu ismindeki bu okul, 20 Mayıs 1902 tarihli padişah fermanı doğrultusunda tesis edilmişti. 1902 yılında, Rahip “E.S. Hiçens” in idaresinde bulunan okulun 5 öğretmen ve 15 öğrencisi vardı.⁷⁴

⁷³ 5’i kız öğrenciler için olmak üzere toplam bu 7 adet idâdî (lise) seviyesindeki İngiliz Okulu, İngiltere Sefaretinin cetvelinde ve Aydın Vilayetinden gönderilen cetvellerde ruhsatsız okullar olarak gösterilmiştir. Aydın Vilayetinden gönderilen cetvellerde ayrıca, bu okulların hiç birisi için usulü gereğince Vilayet Maarif İdaresinden ruhsatname alınmadığı belirtilmiştir. (BOA, MF.MGM, 6/85, vr. 7-8.)

⁷⁴ İngiltere Sefaretinin cetvelinde hiç bahsedilmemiş olan bu okul, Aydın Vilayetinden gönderilen cetvellerde gösterilmiştir. (BOA, MF.MGM, 6/85, vr. 7-8.)

Tablo 8: İzmir'deki İngiliz Okulları

Bulunduğu Yer	Okul Sayısı	İsmi veya Tesis Eden Cemiyet	Derecesi	Tesis Tarihi	Ruhsat Durumu
Aya Yorgi Mahallesi, Metropolithane Sokak	1	Ecole Evangelique	Âfî	1733	Ruhsatlı
İşpetalya Mahallesi, Gül Sokak	1	Ecole Evangelique	İbtidâî		Ruhsatlı
Aya Katerina Mahallesi, Santraç Sokak	1	Ecole Evangelique	İbtidâî		Ruhsatlı
Fasula Mahallesi, Nergis Sokak	2	Ecole Evangelique	İbtidâî		Ruhsatlı
Fasula Mahallesi, Nergis Sokak	1	Ecole Evangelique	Rüşdiyye		Ruhsatlı
St. Jean Evangelist Mah. Eskinadika Sokak	2	Ecole Evangelique	İbtidâî		Ruhsatlı
Rum Yetimhanesi Mahallesi	1 (Kız)	EnglishCommercial School	İdâdî	1872	Ruhsatsız
Birunâbâd Mahallesi	1 (Kız)	English School	İdâdî	1885	Ruhsatsız
Buca Mahallesi	1 (Kız)	English School	İdâdî	1894	Ruhsatsız
Platanakya Mahallesi	1 (Kız)	English School	İdâdî	1898	Ruhsatsız
Terase Mahallesi	1 (Kız)	English School	İdâdî	1899	Ruhsatsız
Ermeni Mahallesi	1	İskoçya Misyonu Kilisesi	İdâdî	1858	Ruhsatsız
Birunâbâd Mahallesi	1	Rahip "Le Boviye"	İdâdî	1895	Ruhsatsız
Bonta Mahallesi İstasyon Caddesi	1	St. Mary Magdelene	Rüşdiyye	1902	Ruhsatsız

I.Beyrut'taki İngiliz Okulları:⁷⁵

XX. yüzyılın başında Beyrut Vilayetinde toplam 56 adet İngiliz Okulu bulunuyordu⁷⁶ ve bunların 12'si Beyrut Sancağında, 30'u Akkâ Sancağında ve 14'ü Nablus Sancağında idi. Gerek Beyrut'un merkezinde gerekse de bağlı yerleşimlerin çoğunluğunda Müslüman ve gayrimüslim mahallelerinin karışık olmasından ve esasen bunların ayrışımının da mümkün olmasından dolayı, bu okulların ekserisi Müslüman mahalleleri arasında yer

⁷⁵ BOA, MF.MGM, 6/85, vr. 8-9.

⁷⁶ 1903 yılında Beyrut'taki İngiliz okullarının sayısı İknur Polat Haydaroğlu tarafından 24 olarak gösterilmiştir. Adnan Şişman 20. Yüzyılın başında Beyrut'ta İngilizlerin 19 adet okullarının olduğunu belirterek, Şamil Mutlu Beyrut'taki İngiliz okullarının toplam sayısının 43 civarında olduğunu ve Beyrut vilayet merkezindeki 14 okulda çoğunluğu kız 1271 öğrenci bulunduğunu ifade etmiştir. (Polat Haydaroğlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar*, s. 117; Şişman, *XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti'nde Yabancı Devletlerin Kültürel ve Sosyal Müesseseleri*, s. 339; Şişman, *XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti'nde İngiliz Müesseseleri*, s. 735; Mutlu, *Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları*, s.249-250.)

alıyordu. Ancak bunların hedefi, buldukları mahalle göre, diğer Hristiyan grupları veya Musevileri Protestanlaştırmaktı.

Beyrut Sancağındaki 12 adet okulun 11'i Sancak merkezinde ve 1'i Sur Kazasında bulunuyordu. Sancak merkezindeki okulların 7'si kız 4'ü erkek okuluydu. Bunlardan 6 adet kız ve 2 adet erkek okulu Suriye İngiliz Okulları isimli cemiyete ait okullardı. 1860 yılında tesis edilen bu okulların ruhsat yılı, mensup oldukları cemiyete binaen 1848/1849 idi. Diğer 1 adet kız okulu 1866, 2 adet erkek okulu ise 1865 ve 1868 yıllarında Scotland İngiliz cemiyeti tarafından açılmışlardı ve bu okulların ruhsatı bulunmuyordu. 1868'de açılan erkek okulu, "St. Jorj" isimindeki sanayi okuluydu. Sancak merkezindeki bu okullardan yalnızca 1 kız, 1 erkek okulu Müslüman mahallelerinde, geri si Hristiyan ve Yahudilerin yerleşik olduğu mahallelerde faaliyet gösteriyorlardı. Sur Kazasındaki okul ise yine Suriye İngiliz Okulları ismiyle bilinen cemiyet tarafından 1860 yılında açılmıştı. Bir Müslüman mahallesinde bulunan bu erkek okulunun ruhsat tarihi de 1848/1849 idi.⁷⁷

Akkâ Sancağında kız okullarının sayısı erkek okullarının sayısından oldukça fazlaydı. Toplam 30 adet okulun 19'u kız, 11'i erkek okuluydu. Bu okullardan 3'ü Sancak merkezinde, 2'si Taberiye Kazasında, 3'ü Safed Kazasında, 4'ü Hayfa Kazasında, 4'ü Şifaamr Nahiyesinde bulunuyordu. Akkâ Sancağında İngiliz Okullarının yoğunlaştığı yer Nasıra Kazasıydı ki burada çoğunluğu kız öğrenciler için olmak üzere 14 adet okul vardı.

Sancak merkezindeki okullardan 1 kız, 1 erkek okulu Akkâ Kasabasında, diğer 1 adet erkek okulu Kefer Yassif Köyündeydi. Ruhsatsız olan bu okullar Church Missionary Society tarafından tesis edilmişlerdi ve kasabadaki okullar Müslüman ve Hristiyanların karışık olduğu mahallelerde yer alıyordu. Taberiye Kazasındaki okulların 1'i kız, 1'i erkek okuluydu ve Edinburgh Galilee Mission cemiyeti tarafından açılmışlardı. Bir Müslüman mahallesinin kenarında bulunan bu okulların ruhsat tarihi 29 Aralık 1891 idi.⁷⁸ Safed Kazasındaki okulların 2'si kız 1'i erkek okuluydu. Kız okullarından birisi Scottish Mission Society tarafından tesis edilmişti ve bu okulun ruhsat tarihi de 29 Aralık 1891'di.⁷⁹ Diğer kız okulu ve erkek okulu London Church Society tarafından 1883 yılında açılmışlardı ve bu okullar ruhsatsızdı. Safed Kazasındaki her 3 okul da Müslüman ve Yahudi mahalleleri ara-

⁷⁷ 1860 yılında açıldığı belirtilen Sancak merkezindeki ve Sur Kazasındaki okulların sayısı, çalışmamızın esasını oluşturan defterdeki İngiltere Sefaretinin cetvelinde toplam 13 olarak verilmiş ve bu okullar ruhsatlı olarak gösterilmiştir. Yine defterde yer alan Beyrut Vilayetinin, Dahiliye Nezaretinin 27 Aralık 1902 tarihli yazısına ilişkin cetvelinde ise, bu okulların sayısı, yukarıda izah edildiği üzere Sancak merkezinde 6'sı kız 2'si erkek okulu toplam 8 ve Sur Kazasında 1 olarak verilmiştir. (BOA, MF.MGM, 6/85, vr. 8-9.)

⁷⁸ İngiltere Sefaretinin cetvelinde ruhsatlı olarak gösterilen Taberiye'deki bu okullar, Beyrut Vilayetinin cetvelinde ruhsatsız olarak belirtilmiş, ancak ruhsata bağlanmalarında mahsur olmadığı ifade edilmiştir. (BOA, MF.MGM, 6/85, vr. 8-9.)

⁷⁹ İngiltere Sefaretinin cetvelinde ruhsatlı olarak gösterilen bu okulun, Beyrut Vilayetinin cetvelinde ruhsatsız olduğu belirtilmiş, ancak devamında mahsur olmadığı ifade edilmiştir. (BOA, MF.MGM, 6/85, vr. 8-9.)

sında bulunuyordu. Hayfa Kazasındaki okulların 3'ü kız, 1'i erkek okulu-
du. Kız okullarından birisi Jerusalem and the East Mission cemiyeti tarafın-
dan açılmıştı. Müslüman mahallesinde olan bu okulun ruhsat tarihi 30 Ocak
1896 idi.⁸⁰ Diğer 2 kız ve 1 erkek okulu ise Church Missionary Society tara-
fından tesis edilmişlerdi. Ruhsata sahip olmayan bu okullar da yine Müs-
lüman mahallelerinde bulunuyorlardı. Şifaamr Nahiyesindeki okulların 2'si
kız, 2'si erkek okulu-
du. 1872 yılında Church Missionary Society tarafından
tesis olunan bu okullardan 1 kız, 1 erkek okulu nahiyeye merkezinde, 1 kız, 1
erkek okulu ise ona bağlı Ablin Köyünde, Müslüman mahallelerinde bulu-
nuyorlardı ve ruhsata sahip değillerdi. Nasıra Kazasındaki okulların ise
10'u kız, 4'ü erkek okulu-
du. Bunlardan 5 kız, 1 erkek okulu Nasıra Kasa-
basında, Müslüman mahallelerinin haricinde yer alıyordu. Kazaya bağlı
Kefer Kena, Mecdel, Reyne Köylerinde 1'er kız, 1'er erkek okulu, Malûl ve
Yafa Köylerinde ise 1'er kız okulu bulunuyordu. İngiliz Protestan cemiyeti
tarafından 1861-1883 yılları arasında açılmış olan bu okulların tamamı ruh-
satsızdı.⁸¹

Nablus Sancağındaki 14 adet okuldan 2'si kız, 2'si erkek okulu olmak
üzere 4'ü Nablus Kasabasında, 3'ü Rafidy'a'da ve diğerleri Zibab, Berka,
Sebtiye, Beyt-i emrin, Nısf-ı cebel, Tuyas ve Gahm Köylerindeydi. 1856 yı-
lından itibaren İngiliz Protestan cemiyeti tarafından açılan bu okullar, gerek
Nablus Kasabası gerekse de köylerde gayrimüslim nüfusun oldukça az
olması ve belirli mahalleleri olmayıp dağınık bir surette yerleşik olmaların-
dan dolayı, Müslüman mahallelerinde bulunuyorlardı. Ancak diğer yerler-
de olduğu gibi bu okullara Müslüman nüfusun rağbeti söz konusu değildi.
Nablus Sancağındaki okulların da hepsi ruhsatsızdı.⁸²

⁸⁰ Bu okul da yine İngiltere Sefaretinin cetvelinde ruhsatlı olarak gösterilmiş olmasına rağmen, Beyrut Vilayetinin
cetvelinde ruhsatsız olduğu, fakat devamında mahsur olmadığı belirtilmiştir. (BOA, *MF.MGM*, 6/85, vr. 8-9.)

⁸¹ İngiltere Sefaretinin cetvelinde, Nasıra Kazasındaki okulların da Church Missionary Society tarafından tesis
edilmiş oldukları belirtilmiştir. (BOA, *MF.MGM*, 6/85, vr. 8-9.)

⁸² İngiltere Sefaretinin cetvelinde bu 14 okuldan yalnızca, Nablus Kasabasındaki 2 okul ve Rafidy, Zibab, Berka
ve Nısf-ı Cebel'deki (Nasibin'de Nısf-ı Cebel nam mahal diye belirtilmiş) okullardan bahsedilmiş ve bu okullar
ruhsatsız olarak gösterilmiştir. Ayrıca bu okulların yine Church Missionary Society tarafından açılmış oldukları
belirtilmiştir. Ancak Beyrut Vilayetinin cetvelinde, Sefaret cetvelinde bahsedilmeyen diğer okullara da yer veril-
miş ve toplam bu 14 adet okula, diğer yerlerde olduğu gibi Müslümanların rağbet etmemesinin dikkate alınarak
ve kontrol altında tutularak ruhsat verilmesinde bir sakınca olmadığı ifade edilmiştir. (BOA, *MF.MGM*, 6/85, vr.
8-9.)

Tablo 9: Beyrut'taki İngiliz Okulları

Bulunduğu Yer	Okul Sayısı	İsmi veya Tesis Eden Cemiyet	Tesis Tarihi	Ruhsat Tarihi
Beyrut	6 (Kız)	Suriye İngiliz Okulları	1860	1848/1849
Beyrut	2 (Erkek)	Suriye İngiliz Okulları	1860	1848/1849
Beyrut	1 (Kız)	Scotland İngiliz Cemiyeti	1866	Ruhsatsız
Beyrut	1 (Erkek)	Scotland İngiliz Cemiyeti	1865	Ruhsatsız
Beyrut	1 (Erkek)	"St. Jorj" Sanayi Okulu, Scotland İngiliz Cemiyeti	1868	Ruhsatsız
Beyrut - Sur	1 (Erkek)	Suriye İngiliz Okulları	1860	1848/1849
Akkâ	1 (Kız)	ChurchMissionary Society		Ruhsatsız
Akkâ	1 (Erkek)	ChurchMissionary Society		Ruhsatsız
Akkâ - Kefer-Yassif	1 (Erkek)	ChurchMissionary Society		Ruhsatsız
Akkâ - Taberiye	1 (Kız)	Edinburgh Galilee Mission		29 Aralık 1891
Akkâ - Taberiye	1 (Erkek)	Edinburgh Galilee Mission		29 Aralık 1891
Akkâ - Safed	1 (Kız)	Scottish Mission Society		29 Aralık 1891
Akkâ - Safed	1 (Kız)	London Church Society	1883	Ruhsatsız
Akkâ - Safed	1 (Erkek)	London Church Society	1883	Ruhsatsız
Akkâ - Hayfa	1 (Kız)	Jerusalem and the East Mission		30 Ocak 1896
Akkâ - Hayfa	2 (Kız)	ChurchMissionary Society		Ruhsatsız
Akkâ - Hayfa	1 (Erkek)	ChurchMissionary Society		Ruhsatsız
Akkâ - Şifaamr	1 (Kız), 1 (Erkek)	ChurchMissionary Society	1872	Ruhsatsız
Akkâ - Şifaamr - Ablin	1 (Kız), 1 (Erkek)	ChurchMissionary Society	1872	Ruhsatsız
Akkâ - Nasıra	5 (Kız), 1 (Erkek)	İngiliz Protestan Cemiyeti	1865/1866	Ruhsatsız
Akkâ - Nasıra - Kefer Kena	1 (Kız), 1 (Erkek)	İngiliz Protestan Cemiyeti	1861/1862	Ruhsatsız
Akkâ - Nasıra - Mecdel	1 (Kız), 1 (Erkek)	İngiliz Protestan Cemiyeti	1864/1865	Ruhsatsız
Akkâ - Nasıra - Reyne	1 (Kız), 1 (Erkek)	İngiliz Protestan Cemiyeti	1865/1866	Ruhsatsız
Akkâ - Nasıra - Malûl	1 (Kız)	İngiliz Protestan Cemiyeti	1882/1883	Ruhsatsız
Akkâ - Nasıra - Yafa	1 (Kız)	İngiliz Protestan Cemiyeti	1865/1866	Ruhsatsız

Nablus	2 (Kız), 2(Erkek)	İngiliz Cemiyeti	Protestan	1856	Ruhsatsız
Nablus - Rafıdyâ	3	İngiliz Cemiyeti	Protestan	1860	Ruhsatsız
Nablus - Zibab	1 (Kız)	İngiliz Cemiyeti	Protestan	1874	Ruhsatsız
Nablus - Berka	1 (Kız)	İngiliz Cemiyeti	Protestan	1874	Ruhsatsız
Nablus - Sebtiye	1 (Erkek)	İngiliz Cemiyeti	Protestan		Ruhsatsız
Nablus - Beyt-i emrin	1 (Erkek)	İngiliz Cemiyeti	Protestan		Ruhsatsız
Nablus - Nısf-ı cebel	1 (Erkek)	İngiliz Cemiyeti	Protestan	1884	Ruhsatsız
Nablus - Tuyas	1 (Erkek)	İngiliz Cemiyeti	Protestan		Ruhsatsız
Nablus - Gahm	1 (Erkek)	İngiliz Cemiyeti	Protestan		Ruhsatsız

V.SONUÇ

Osmanlı coğrafyasının sahip olduğu bir takım özellikler ve devletin mevcut durumu gibi hususları dikkate alan misyonerler, 16. Yüzyılın sonlarında Osmanlı topraklarına yönelmişler ve süreç içerisinde faaliyetlerini artırarak devam ettirmişlerdir. Bilhassa İngiliz ve Amerikalı Protestan misyonerler ön plana çıkmış ve mensubu buldukları devletlerin politikaları doğrultusunda çalışmalarını yürütmüşlerdir. Misyonerlerin çalışmalarında el attıkları en önemli alan eğitim öğretim olmuştur. Bu çerçevede Osmanlı topraklarında çok miktarda ve çoğunlukla kontrolsüz bir surette yabancı misyoner okulları açılmıştır. Sayıca Amerikan Protestan misyoner okulları kadar olmasa bile, İngiliz Protestan misyonerleri tarafından da bilhassa devletlerinin politikalarının gerektirdiği yerlerde azımsanamayacak sayıda okul tesis edilmiştir. İngiliz Okulları bu doğrultuda, İstanbul, İzmir ve Selanik'in dışında Doğu Akdeniz ve Ortadoğu bölgesinde yoğunlaşmıştır. İngiliz misyonerleri tarafından Suriye, Filistin ve Lübnan'da çok miktarda okul açıldığı gibi, Beyrut'a bu konuda ayrı bir önem verilmiştir. Beyrut okul çalışmalarında bir nevi İngiliz misyonerlerinin üssü olmuştur. İngiliz misyonerlerinin, buldukları bölgelerdeki hedef kitleleri ise çoğunlukla Yahudiler, Ortodoks Hristiyanlar ve Müslüman unsurlar içerisinde de Dürziler olmuştur.

Osmanlı topraklarında varlık gösteren İngiliz Okullarının sayıları, buldukları yerler ve durumları hakkında konuyla ilgili yapılan araştırmalarda muhtelif bilgiler verilmiştir. Amaç ve yöntem başlığı altında künyesini tanımladığımız ve çalışmamızın esasını teşkil eden deftere göre ise 20 yüzyılın hemen başında, 1902-1903 yıllarında Osmanlı topraklarında ruhsatlı

veya ruhsatsız toplam 182 İngiliz Okulu bulunuyordu. Bunların yalnızca 5'i İstanbul'da, 16'sı İzmir'de ve 2'si Selanik'te yer alıyordu.

Geri kalan 159 okul İngiltere'nin hedefindeki Doğu Akdeniz ve Ortadoğu'da faaliyet gösteriyordu. Yukarıda da belirtildiği gibi İngiliz misyonerler Beyrut'a çok önem vermişlerdir. Bundan dolayı okulların çok önemli bir kısmı, 56'sı burada bulunuyordu. Beyrut'ta nüfusun karışık iskânından dolayı okulların çoğunluğu Müslüman mahalleleri arasında yer alsa da, eğitim faaliyetlerini yönelttikleri Hristiyan gruplar ve Yahudilerdi. Beyrut'tan sonra en fazla İngiliz Okulunun bulunduğu yer Cebel-i Lübnan'dı. Burada 43 adet İngiliz Okulu varlık gösteriyordu. Cebel-i Lübnan'da İngiliz misyonerlerinin faaliyetlerini yönelttikleri önemli bir unsur Dürzilerdi. Bu yüzden okulların önemli bir kısmı Dürzi köylerinde yer alıyordu. Doğu Akdeniz ve Ortadoğu'da İngiliz Okullarının yoğun olduğu diğer yerler Suriye ve Kudüs'tü. Her ikisinde de 26'şar adet İngiliz Okulu bulunuyordu. Suriye'deki okulların çoğunluğu Irish Presbyterian Mission tarafından tesis edilmişti. Ayrıca British Syrian School ismiyle varlık gösteren çok sayıda okul vardı. Kudüs'te ise daha çok etkili olan İngiliz misyoner cemiyetleri Church Missionary Society ve London Jews Society'di. Buradaki okullar muhtelif inançlara mensup insanların yaşadığı mahallelerde açılmışlardı. Bölgede ayrıca Halep'te 7 ve Bağdat'ta 1 İngiliz Okulu bulunuyordu. Bölgenin kuzey taraflarında az sayıda İngiliz Okulunun bulunması, buraların daha çok Amerikan Protestan misyonerlerinin çalışma sahası olmasından kaynaklanıyordu.

Dikkat edileceği üzere okulların çok önemli bir kısmı kontrolsüz bir şekilde ve ruhsatsız olarak açılmışlardı ve yine ruhsatsız olarak faaliyetlerini yürütüyorlardı. Ancak hemen belirtmek gerekir ki İngiliz okullarının bulunduğu yerlerin mahalli idareleri tarafından tahkikata binaen gönderilen yazılarda, okulların mevcudiyeti ve faaliyetlerini devam ettirmelerinde bölgesel veya siyasi olarak herhangi bir mahsur olmadığı da bildirilmekteydi. Aslında bu durumun oluşmasındaki en önemli sebep yabancı devletlerin bu konudaki suiistimalleri ve kapitülasyonların yabancılara sağladığı imtiyazlardan dolayı Osmanlı Devleti'nin bu konuda tam bir engel oluşturamamasıydı. Daha net bir ifade ile maalesef devletin içerisinde bulunduğu olumsuz durum ve başta siyasi olmak üzere bir çok alandaki imkansızlıklardı. Bazı devlet adamı ve yöneticilerin yabancı okullarla ilgili olarak cömertçe yaptıkları idari tasarruflar ve meseleye bakış açıları da bu konuyu tetikleyen diğer önemli bir faktördü. Her ne kadar çeşitli zamanlarda meselenin üzerine gidilip bazı devlet adamları tarafından bir takım sınırlamalar getirilmeye çalışılmışsa da bir netice elde edilemediği, okulların sayısının giderek arttığı ve 20. Yüzyılın başında çok önemli bir sayıya ulaştığı aşikardır.

Bununla birlikte 20. Yüzyılın başında, mevcut durum ile yetinmeyerek Osmanlı Devleti'ndeki okulları dahil çeşitli müesseselerinin varlıklarının resmen tanınması, yabancı devletlerin el attığı önemli bir konu olmuştur. Çünkü ruhsatsız olarak açılan ve faaliyet gösteren müesseseler hakkında çeşitli zamanlarda sıkıntı ve anlaşmazlıklar yaşanabilmekteydi ve onlara göre bu müesseselerin usulü gereğince resmi ruhsata bağlanmaları en uygun olanı idi. Bu doğrultuda Fransız, Alman ve Rus müesseselerinin resmen kabul edilmesinin ardından İngiliz Hükümeti de derhal harekete geçmiş ve çok önemli bir kısmı ruhsatsız olan kendi müesseselerinin de resmen tanınmasını Osmanlı yönetiminden talep etmiştir. Hatta ilgili birimlerin bu müesseseler hakkındaki incelemelerinin uzaması üzerine, İngiliz Sefiri Hariciye Nazırı Tevfik Paşa'yı ziyaret etmiş ve İngiliz gazetelerinin İngiltere'nin bu konuda diğer devletlere nazaran zayıf kaldığı yönünde yayın yaptıklarını bildirecek bu konuda acele edilmesini istemiştir.⁸³ Nihayetinde vilayetlerle yapılan yazışmaların ardından, Şamil Mutlu'ya göre 15 Ocak 1903 tarihli irade ile 83 adet İngiliz müessesesi Osmanlı Devleti tarafından resmen tanınmıştır. Mutluya göre ayrıca, İngiliz Sefareti bir müddet sonra bazı müesseselerin hata sonucu unutulduğu gerekçesiyle Osmanlı makamlarına yeni bir müracaatta bulunmuş ve 65 adet müesseseyi içeren ek bir defter taktim etmiştir.⁸⁴ Adnan Şişman'a göre ise bahsedilen talep ve incelemelerin ardından, 14 Ocak 1903 tarihli irade ile İngiltere'nin tabiiyet veya himayesi altında bulunan toplam 99 adet İngiliz müessesesi Osmanlı Devleti tarafından resmi ruhsata bağlanmıştır.⁸⁵

⁸³ Şişman, *XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti'nde Yabancı Devletlerin Kültürel ve Sosyal Müesseseleri*, s. 335; Şişman, "XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti'nde İngiliz Müesseseleri", s. 732; Mutlu, *Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları*, s.239.

⁸⁴ Bkz. Mutlu, *Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları*, s.239-240.

⁸⁵ Bkz. Şişman, *XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti'nde Yabancı Devletlerin Kültürel ve Sosyal Müesseseleri*, s. 335-336; Şişman, "XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti'nde İngiliz Müesseseleri", s. 732.

KAYNAKÇA

A-Arşiv Belgeleri

-Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

-*Maarif Nezâreti Mekâtib-i Gayr-i Müslime ve Ecnebiyye Müfettişliği (MF.MGM)*, Dosya No: 6, Gömlek No: 85 (15 Zilkade 1320).

B-Kitap ve Makaleler

-AKBAYAR, Nuri, *Osmanlı Yer Adları Sözlüğü*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2001.

-AKGÜN, Seçil, "Amerikalı Misyonerlerin Ermeni Meselesinde Rolü", *Atatürk Yolu*, Yıl: 1, Sayı: 1, Ankara, Mayıs 1988.

-AKYÜZ, Yahya, "Abdülhamit Devrinde Protestan Okulları İle İlgili Orijinal İki Belge", *Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 1970, Cilt: 3, No. 1-4, Ankara, 1971.

-BUZPINAR, Ş. Tufan, "Suriye ve Filistin'de Avrupa Nüfuz Mücadelesinde Yeni Bir Unsur: İngiliz Misyonerleri (19. Yüzyıl)", *İslam Araştırmaları Dergisi / Turkish Journal of Islamic Studies*, Sayı: 10, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2003.

-BÜYÜKKARCI, Süleyman, "İngiliz Okulları ve Tarihi Gelişimi", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 6, Konya, Güz 1999.

-ERGİN, Osman, *Türkiye Maarif Tarihi*, 1-2, İstanbul, Eser Matbaası, 1977.

-ERTUĞRUL, Halit, *Azınlık ve Yabancı Okulları Türk Toplumuna Etkisi*, İstanbul, Nesil Basım Yayın, 1998.

-GÜNGÖR, Erol, *Türkiye'de Misyoner Faaliyetleri*, İstanbul, Ötügen Neşriyat, 1999.

-KOCABAŞOĞLU, Uygur, *Anadolu'daki Amerika Kendi Belgeleriyle 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları*, Ankara, İmge Kitabevi, 2000.

-KOCABAŞOĞLU, Uygur, "Doğu Sorunu Çevresinde Amerikan Misyoner Faaliyetleri", *Tarihi Gelişmeler İçinde Türkiye'nin Sorunları Sempozyumu'ndan Ayrı Basım*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992.

-KOÇAK, Cemil, "Tanzimat'tan Sonra Özel ve Yabancı Okullar", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c.2, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985.

-Mustafa Halidi - Ömer Ferruh, *İslam Ülkelerinde Misyonerlik ve Emperyalizm*, (Çev: Osman Şekerci), İstanbul, Bilmen Basımevi, 1968.

-MUTLU, Şamil, *Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları*, İstanbul, Gökkuşbu Yayınları, 2005.

-ORTAYLI, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004.

-ORTAYLI, İlber, *Osmanlı Barışı*, İstanbul, Ufuk Kitap, 2004.

-ORTAYLI, İlber, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Okulları Üzerine Bazı Gözlemler", *Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim Makaleler I*, Ankara, 2000.

-POLAT HAYDAROĞLU, İlknur, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar*, Ankara, Ocak Yayınları, 1993.

-POLAT, İlknur, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Açılan Amerikan Okulları Üzerine Bir İnceleme", *Bellekten*, LII/203, Ankara, TTKB, Ağustos 1988.

-SAKAOĞLU, Necdet, *Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003.

-ŞİMŞİR, Bilal N., "Ermeni Propagandasının Amerika Boyutu Üzerine", *Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumuna İlişkileri Sempozyumu (8-12 Ekim 1984 Erzurum)*, Ankara, Atatürk Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, 1985.

- ŞİŞMAN, Adnan, *XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti'nde Yabancı Devletlerin Kültürel ve Sosyal Müesseseleri*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2006.
- ŞİŞMAN, Adnan, "XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti'nde İngiliz Müesseseleri", *Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim Milletlerarası Kongresi Tebliğleri (İstanbul 12-15 Nisan 1999)*, (Der. Hidayet Yavuz Nuhoglu), İstanbul, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 2001.
- TEKELİ, İlhan – İLKİN, Selim, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sistemi'nin Oluşumu ve Dönüşümü*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999.
- TOZLU, Necmettin, *Kültür ve Eğitim Tarihimizde Yabancı Okullar*, Ankara, Akçağ Yayınları, 1991.
- TURAN, Ömer, "Atatürk Döneminde Türkiye'de Amerikan Misyonerlik Faaliyetleri", *Atatürk 4. Uluslararası Kongresi (25-29 Ekim 1999 Türkistan-Kazakistan)*, I, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2000.
- VAHAPOĞLU, M. Hidayet, *Osmanlıdan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları*, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 1992.
- YERASİMOS, Stefanos, *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye, II Tanzimat'tan 1. Dünya Savaşı'na*, (Çev. Babür Kuzucu), İstanbul, Belge Yayınları, 2001.

